

Vergaderjaar 2020–2021

**35 570 XIV**

## **Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) en het Diergezondheidsfonds (F) voor het jaar 2021**

**Nr. 8**

### **VERSLAG VAN EEN ALGEMEEN OVERLEG**

Vastgesteld 21 oktober 2020

De vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en de vaste commissie voor Economische Zaken en Klimaat hebben op 1 oktober 2020 overleg gevoerd met mevrouw Schouten, Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, over:

- **de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 9 maart 2020 inzake 10-stappenplan natuurinclusieve kringlooplandbouw (Kamerstuk 35 300 XIV, nr. 71);**
- **de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 2 april 2020 inzake reactie op verzoek commissie om een afschrift van de antwoordbrief aan Waterschap Brabantse Delta over het verwerken van sloot- en bermmaaisel in de kleine kringloop (2020D12730);**
- **de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 2 april 2020 inzake reactie op verzoek commissie naar aanleiding van het gezamenlijke werkbezoek aan het Duitse project Landwirtschaft für Artenvielfalt (Kamerstuk 26 407, nr. 133);**
- **de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 2 april 2020 inzake agrofoodmonitor van het Haags Centrum voor Strategische Studies (Kamerstuk 34 952, nr. 109);**
- **de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 17 april 2020 inzake scenariostudie (Kamerstuk 32 813, nr. 495);**
- **de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 24 april 2020 inzake voortgang duurzame agrogrondstoffen (Kamerstuk 32 266, nr. 11);**
- **de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 18 mei 2020 inzake resultaten verkenning Stichting Veldleeuwerik (Kamerstuk 35 300 XIV, nr. 73);**
- **het voorstel van de Europese Commissie d.d. 20 mei 2020 inzake EU-voorstel: Van boer tot bord strategie COM (2020) 381;**

- de brief van de Minister van Buitenlandse Zaken d.d. 26 juni 2020 inzake fiche: Mededeling Van Boer tot Bord (Kamerstuk 22 112, nr. 2891);
- de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 2 juni 2020 inzake rapport evaluatie LNV-taken Voedingscentrum Nederland en de evaluatie van financiering «Ondersteuning projecten biologische sector» (Kamerstuk 35 300 XIV, nr. 75);
- de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 5 februari 2020 inzake beantwoording vragen commissie over het rapport van de taskforce verdienvermogen «Goed boeren kunnen boeren niet alleen» (Kamerstuk 32 670, nr. 196);
- de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 19 juni 2020 inzake uitvoering van de moties over kweekvlees (Kamerstuk 31 532, nr. 252);
- de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 13 juli 2020 inzake veenplan eerste fase (Kamerstuk 32 813, nr. 562);
- de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 28 augustus 2020 inzake reactie op verzoek commissie over de stand van zaken van de uitvoering van het landbouwbeleid op het gebied van klimaat en voedsel (Kamerstuk 32 813, nr. 565);
- de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 17 juli 2020 inzake voortgang aanpak grondwaterbeschermingsgebieden (Kamerstuk 33 037, nr. 371);
- de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 11 augustus 2020 inzake voortgangsrapportage Innovatie op het boeren erf (Kamerstukken 35 300 XIV en 35 334, nr. 76);
- de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 1 september 2020 inzake voortgang Nationale Eiwitstrategie (Kamerstuk 31 532, nr. 253);
- de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 31 augustus 2020 inzake voedselverspilling in Nederland 2020 (Kamerstuk 31 532, nr. 254);
- de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 28 september 2020 inzake innovatie, precisielandbouw en veredelings technieken (Kamerstuk 35 570 XIV, nr. 5);
- de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 21 september 2020 inzake reactie op verzoek commissie inzake NVB-notitie: Inkomsten en verdienmodel van agrariërs (Kamerstuk 32 670, nr. 198);
- de brief van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit d.d. 4 september 2020 inzake reactie op brief «Afspraken ketenpartijen» en voortgang Nationaal Programma Landbouwbodems (Kamerstukken 30 015 en 32 813, nr. 79).

Van dit overleg brengen de commissies bijgaand geredigeerd woordelijk verslag uit.

De voorzitter van de vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit,  
Kuiken

De voorzitter van de vaste commissie voor Economische Zaken en Klimaat,  
Renkema

De griffier van de vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit,  
Jansma

**Voorzitter: Kuiken**  
**Griffier: Verhoev**

Aanwezig zijn elf leden der Kamer, te weten: Bisschop, Bromet, Dik-Faber, Futselaar, Geurts, De Groot, Kuiken, Lodders, Madlener, Moorlag en Wassenberg,

en mevrouw Schouten, Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Aanvang 9.54 uur.

**De voorzitter:**

Goedemorgen allemaal. Excuses dat we iets later beginnen, ook aan de mensen die dit debat online volgen. De Minister was iets verlaat. Dat kan gebeuren. We gaan gewoon vlot beginnen met het algemeen overleg Landbouw, klimaat en voedselkwaliteit. We zitten in een iets andere zaal dan gebruikelijk, namelijk op de hoogste etage van Koloniën. Welkom. We proberen in coronatijd allemaal creatief met elkaar om te gaan. Ik geef de leden vijf minuten spreektijd, met twee keer twee interrupties. Ik geef graag als eerste het woord aan de heer De Groot van D66. Gaat uw gang.

**De heer De Groot (D66):**

Dank u wel, voorzitter. Dit is alweer een van de laatste AO's die we over dit onderwerp hebben, zo niet het laatste AO. Het is dus een beetje tijd om de administratie te doen. Ik maak dan de balans op. Hoe is het met de landbouw en hoe is het met onze voedselproductie? Ik kijk dan naar verschillende onderwerpen die we hier op tafel hebben liggen, zoals de bodem. Gisteren hebben we weer daarover een rapport van de Raad voor de leefomgeving gepresenteerd gekregen. Ik zie dan dat het daarmee zeer ernstig gesteld is, en dat maatregelen tot nu toe eigenlijk ontbreken. Als ik kijk naar het mestbeleid en de brief die we onlangs hebben gehad, zie ik dat de richting op zich niet zo verkeerd is, maar dat één centraal element daarin ontbreekt. Dat is namelijk wat nou het verschil is tussen grondgebonden en niet-grondgebonden. Dat zijn keuzes.

Voorzitter. Ik kijk dan naar bestrijdingsmiddelen. Nederland is vorige week door de Europese Commissie op de vingers getikt omdat we de groene middelen niet snel genoeg naar voren brengen, en ook omdat de andere middelen nog te ruim voorhanden zijn. Ik kom daarover nog te spreken. Over dierenwelzijn zijn we door de Europese Commissie vorige week op de vingers getikt omdat we nog steeds het couperen van biggenstaarten toestaan.

Sinds 1990 is de biodiversiteit in het agrarisch gebied met 50% teruggelopen. Dat is ook niet om over naar huis te schrijven, zal ik maar zeggen. Gisteravond had Nieuwsuur een uitzending over de verdergaande verdroging onder agrarische gebieden in het landelijk gebied en de keuzes die daarbij gemaakt worden door de waterschappen, met daarin de geborgde zetel. Ook deze problematiek is al sinds begin jaren tachtig bekend. Ik leerde al in 1990 op het Centrum voor Milieukunde in Leiden dat het ging over verdroging, verzuring en vermesting. Eigenlijk zou je datzelfde drietal nog steeds kunnen opnoemen.

**De voorzitter:**

Mevrouw Bromet heeft een vraag aan u.

**Mevrouw Bromet (GroenLinks):**

Het is geen vrolijk verhaal dat coalitiepartij D66 hier over de landbouw houdt. Mijn vraag aan D66 is de volgende. Als we nou toch aan het terugkijken zijn, is D66 dan tevreden met de afspraken die het gemaakt

heeft in het coalitieakkoord? Of zegt het: achteraf gezien zijn de afspraken veel te vaag geweest, waardoor er in de afgelopen vier jaar helemaal niets veranderd is in de landbouw?

De heer **De Groot** (D66):

Dat vind ik een terechte vraag. Ik heb het nog helemaal niet over deze Minister gehad, dus u bent wat vroeg met uw vraag. Natuurlijk is het zo dat D66 ook in deze coalitie zit. We hebben er werkelijk alles aan gedaan om de bouwstenen voor de oplossing aan te dragen. Dat gaat in het groot over kringlooplandbouw en in het klein om tal van moties, waar ik nog over te spreken kom.

Met een spreekwoord kun je het kort zeggen: je kunt een paard wel naar de bron leiden, maar je kunt het niet dwingen om te drinken. We doen als D66 wat we kunnen. Ik zeg erbij dat het mooi was geweest als GroenLinks daarbij aan onze zijde had gestreden. Dat heeft het niet aangedurfd. Maar we doen ons best.

De **voorzitter**:

Ik wil graag relatief korte vragen en antwoorden. Mevrouw Bromet, gaat uw gang.

Mevrouw **Bromet** (GroenLinks):

Ik was gisteren bij de technische briefing over de bodem. Ik werd daar een beetje moedeloos. De bouwstenen zijn echt ruimschoots voorhanden. Het gaat uiteindelijk om het maken van politieke keuzes. Daarbij zullen wat GroenLinks betreft andere belangen voorrang moeten krijgen op de belangen die de afgelopen tientallen jaren voorrang hebben gekregen. Ik hoop daar in de toekomst in een nieuwe coalitie samen met D66 in te kunnen optrekken.

De **voorzitter**:

Dat lijkt mij een mooie oproep. Gaat u verder met uw betoog.

De heer **De Groot** (D66):

Die oproep kan ik alleen maar ondersteunen.

Voorzitter. Het huidige model is niet meer houdbaar. Dat heeft het kabinet heel duidelijk gezegd. Maar zo'n uitspraak heeft ook consequenties.

Daarbij heeft D66 de kringlooplandbouw aangedragen. Het is mooi dat dat de kern is geworden van het nieuwe kabinetsbeleid. Zo'n beleid en zo'n constatering vragen om pijnlijke keuzes.

Een jaar geleden stonden we op het Malieveld. Toen zei de Minister tegen alle boeren: in mijn periode geen halvering van de veestapel. Er is niemand geweest die dat ooit heeft voorgesteld. Het is dus een beetje makkelijk om dat te zeggen. De boeren vonden het prachtig, want dat gaat natuurlijk niet gebeuren.

De **voorzitter**:

Dat lokt nog een vraag uit.

Mevrouw **Bromet** (GroenLinks):

Niemand die dat ooit heeft voorgesteld? Dan heeft u niet goed geluisterd.

GroenLinks heeft dat zelf geroepen. Sterker nog, toen ik nog geen twee jaar geleden aantrad als Kamerlid, heb ik dit ook benoemd. Toen zei D66: het gaat niet om het halveren van de veestapel, maar om het bereiken van het doel. Ook de Partij voor de Dieren heeft hier talloze keren een punt van gemaakt. Dat het nieuws is geworden, had er natuurlijk mee te maken dat een regeringsfractie dat riep.

De heer **De Groot** (D66):

Ik hoor geen vraag. Maar heeft u ook geroepen «in deze kabinetsperiode»? Daar ging het om. De Minister zei: in deze kabinetsperiode geen halvering van de veestapel. Dat klinkt heel prettig, maar het gaat om het volgende. Als je daar op het Malieveld staat en je kent al deze problemen al meer dan twintig jaar, dan ben je het aan de boeren verplicht om ze recht in de ogen te kijken en te zeggen dat het zo niet langer kan, en dat er minder vee zal komen. Nee, dat gaan we niet van vandaag op morgen doen. De partijleider van de ChristenUnie zei: D66 stelt een halvering van de boeren voor. Dat is een heel pijnlijke manier van framen. Ik vind het heel pijnlijk om op die manier tegen boeren te praten.

**De voorzitter:**

Mijnheer De Groot, u mag echt wat bondiger zijn, ook als het vol passie is. Mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (GroenLinks):

Het is waar wat de Minister tegen de boeren gezegd heeft, want er komt geen halvering van de veestapel in deze periode. Deze periode is over vier à vijf maanden voorbij. Ik verwacht dat er dan een grondige reductie van de veestapel zal komen. Dat verhaal moet inderdaad eerlijk verteld worden. Letterlijk gesproken heeft de Minister gewoon gelijk gehad.

**De voorzitter:**

Oké. Gaat u verder.

De heer **De Groot** (D66):

Dat klopt, voorzitter. Er wordt alleen iets anders gehoord dan wat er gezegd wordt. Daar gaat het me om. Het gaat erom dat je precies zegt waar het over gaat. Als de echte boodschap was geweest dat de veestapel gereduceerd wordt, dat we dat samen gaan doen en dat dat in de loop van de tijd gaat gebeuren, dan was dat een eerlijke boodschap geweest.

De heer **Bisschop** (SGP):

Afgezien van de vraag of dit puur beeldvorming is dan wel de werkelijkheid weerspiegelt, is de grote boosheid bij de boeren voor een belangrijk deel veroorzaakt doordat de heer De Groot in 2015 in hun perceptie nadrukkelijk gepleit heeft: we kunnen de veestapel uitbreiden; het is een gezond product met een lage footprint, enzovoorts. En dat, terwijl de heer De Groot als Kamerlid uitgedragen heeft: tja jongens, er zit niks anders op dan halvering van de veestapel. Ik vraag niet of dat feitelijk zo verschillend geformuleerd is, maar dat is het beeld. Met die beelden hebben we te maken. Vanuit het beeld dat D66 als regeringspartij pleit voor halvering van de veestapel, heeft de Minister gezegd: in deze kabinetsperiode gaan we dat niet doen. Die uitspraak is daarop een reactie geweest.

**De voorzitter:**

Wat is uw concrete vraag?

De heer **Bisschop** (SGP):

Als dat beeld niet correct is, hoe ziet volgens de heer De Groot het beeld van wat hij wil uitstralen of uitdragen er dan wel uit? Dan kan dat op Twitter gezet worden en dan kan dat in de agrarische sector misschien beter ontvangen worden.

De heer **De Groot** (D66):

Dat staat precies in het interview waar de betrokken kop boven staat. Ik raad u aan dat te lezen.

De heer **Bisschop** (SGP):

Veronderstelt u maar dat ik dat gedaan heb.

**De voorzitter:**

We praten nog steeds via mij.

**De heer De Groot (D66):**

Ik raad u ook het volgende aan. De hele uitspraak die ik in mijn vorige functie heb gedaan, was dat er ruimte is voor productiegroei, maar dat verdere verduurzaming van de sector een must is om je maatschappelijke én je economische positie te handhaven. De verdere verduurzaming is toen niet gelukt. Dat heeft te maken met de rol van de politiek, die toen niet heeft willen ingrijpen. Die heeft geen 100% grond onder de groei willen zetten. Dat is een politieke keuze geweest, waardoor uiteindelijk de fosfaatrechten moesten worden ingevoerd. De sector heeft dat eerlijk gezegd ook niet gedaan. Daarom zitten we nu al ver in het rood. U weet precies waar u het over heeft. U heeft het over de beeldvorming, maar ik ga hier over de feiten.

**De voorzitter:**

Meneer Bisschop, afrondend.

**De heer Bisschop (SGP):**

Dank voor deze toelichting. Dat is altijd prettig. Mijn vraag is nu wat de heer De Groot gaat doen om de beeldvorming die in zijn perceptie blijkbaar fout is en die meer nuance vraagt, bij te stellen, zodat in ieder geval een reden voor boosheid bij de boeren weggenomen kan worden. Dat is mijn vraag.

**De heer De Groot (D66):**

Dat doe ik door gewoon met boeren in gesprek te gaan en de feiten uit te leggen. Dat is heel bevredigend. Eerst is er dan boosheid in de zaal, maar op een gegeven moment raak je in gesprek. Dan zie je de mensen wat rustiger worden en dan gaan ze luisteren. Op een gegeven moment vraag je dan: u weet toch ook dat er iets moet gebeuren; u bent toch niet gek? Dan valt er een stilte en dan zegt er altijd wel een boer: ja, maar zegt u het dan ook maar; geef die duidelijkheid maar en maak die pijnlijke keuze dan maar. Er is dus maar één behoefte in de sector, namelijk duidelijkheid.

**De voorzitter:**

Vervolgt u uw betoog.

**De heer De Groot (D66):**

Het gaat dus over pijnlijke keuzes die je moet maken. De pijnlijke keuzes gaan over diezelfde onderwerpen. Bij bodem gaat het over het feit dat niet alles kan. We voeren de discussie over de zandgronden en de uitspoelingsgevoelige gewassen. Die moet je gewoon niet meer doen. Dat is een pijnlijke boodschap, maar dat kan niet anders. Bij mest gaat het over het feit dat we de definitie van grondgebondenheid moeten vaststellen. Bij bestrijdingsmiddelen is er gewoon een motie van deze Kamer die de Minister vraagt om het gebruik van glyfosaat in te perken. Die is tot twee keer toe niet uitgevoerd. We moeten daar in arren moede een parlementair advocaat voor gaan inhuren om te kijken wat de bevoegdheden van de Minister zijn, omdat de politieke moed er niet is. Bij dierenwelzijn moet je je simpelweg aan de wet houden. Er is een Wet dieren. Die wordt geëvalueerd. Ook daar wordt simpelweg gezegd dat de overheid zich niet aan de eigen wet houdt. Bij biodiversiteit is het toch echt zaak dat je op het gebied van stikstof een ingrijpende keuze maakt; niet alleen op papier, maar ook in de uitvoering. Bij verdroging zullen we toch echt naar de waterschappen moeten om daar de geborgde zetel af te schaffen.

**De voorzitter:**

Ik ga eerst naar de heer Futselaar en daarna naar mevrouw Dik-Faber.

**De heer Futselaar (SP):**

Met enige terughoudendheid, voorzitter, want dit AO begint sterk op een verkiezingsdebat te lijken. Maar toch eventjes, want de heer De Groot zegt nu voor de tweede keer dat we de definitie van grondgebondenheid moeten vaststellen. Ik heb daar ongeveer een jaar geleden voor de zomer letterlijk een motie voor ingediend. Daarin stelde ik voor om dat te doen. Die heeft D66 niet gesteund. Ik begrijp ook wel dat het verkiezingstijd is, dat u de piketpaaltjes verzet en dat u zich afzet tegen waar u voor stond, maar dit is wel een hele grote draai. Mijn vraag is of de heer De Groot mijn verwarring begrijpt.

**De voorzitter:**

Dat is netjes geformuleerd. De heer De Groot.

**De heer De Groot (D66):**

Het was niet zo netjes geformuleerd, want de heer Futselaar suggereert dat ik een draai maak. Het verhaal van D66 is ongewijzigd gebleven, maar de manier waarop we onze idealen verwezenlijken, is via een coalitie. Daarin werk je samen en daarin probeer je je eigen geluid zo veel mogelijk naar voren te brengen en ook zo veel mogelijk resultaten te genereren. Ga je dan mee met elke motie van de oppositie waar je het als partij op zich mee eens bent? Nee. Dat weet iedereen, en dat weet ook de heer Futselaar.

**De heer Futselaar (SP):**

Dat is prima. Ik begrijp best hoe een coalitie werkt. Maar als je tot twee keer toe noemt dat iets belangrijk is terwijl je daar een jaar daarvoor expliciet tegen hebt gestemd... Ik zal er geen oordeel over geven. Dat zullen de kiezers dan wel doen.

**De voorzitter:**

Ik hoorde geen vraag.

**De heer De Groot (D66):**

Je doet het stap voor stap. Er ligt nu een nieuwe mestbrief, en nu kunnen we het erover hebben. Dat is wel een verschil.

**Mevrouw Dik-Faber (ChristenUnie):**

Nu het woord «verkiezingen» toch gevallen is, is mijn vraag wat er in het verkiezingsprogramma van D66 staat als het gaat om de veestapel en de toekomstplannen.

**De heer De Groot (D66):**

Het zal u niet verbazen: D66 pleit in het verkiezingsprogramma voor halvering van de veestapel. Ik raad u aan dat nog een keer goed te lezen.

**Mevrouw Dik-Faber (ChristenUnie):**

We hebben allemaal kennis kunnen nemen van het verkiezingsprogramma van D66. Volgens mij staat daar een halvering in genoemd van het aantal kippen en varkens in ons land, en niet van de melkveehouderij. Dat betekent dat de heer De Groot zichzelf hier tegenspreekt. Dat wil ik toch even met elkaar vaststellen.

**De heer De Groot (D66):**

Dat klopt. Het gaat om een halvering van het aantal varkens en kippen. Dat is niets anders dan waar ik vorig jaar voor heb gepleit. Dat is geen andere positie, ondanks de...



**De voorzitter:**

Mag ik u allemaal vragen om het debat niet non-verbaal te voeren? Dat geldt ook voor de Minister, want u bent hier nog steeds te gast. Ik geef graag het woord aan mevrouw Lodders.

**Mevrouw Lodders (VVD):**

Misschien een klein punt van orde. Ik denk dat dat aansluit bij de woorden van de heer Futselaar. Zit ik nu bij het AO Landbouw, Klimaat en Voedsel, of zit ik hier bij een verkiezingsdebat? Als het dat laatste is, ga ik graag aan het werk. Als het het eerste is, zou ik iedereen willen oproepen om met elkaar op de inhoud in te gaan. We hebben verdikkeme nog een halfjaar. We staan voor een aantal heel grote uitdagingen; en niet alleen op het gebied van landbouw, want we hebben ook met andere crises van doen. Sorry, maar hier vandaag een verkiezingsdebat gaan voeren, is voor mij echt een brug te ver. Ik wil graag op de inhoud ingaan.

**De voorzitter:**

Ik weet niet of dit aan mij gericht is of aan de heer De Groot, maar u gaat over uw eigen woorden zolang het over het onderwerp gaat. Of u zich daaraan wel of niet ergert, is niet aan mij, zeg ik maar even terug richting mevrouw Lodders. Ik noteer dit even als gegeven en ga naar de heer Geurts, die een vraag gaat stellen.

**De heer Geurts (CDA):**

Ik ben heel benieuwd wat D66 en de heer De Groot ertoe gebracht heeft om deze bocht van 45 graden te maken. Hij pleit niet meer voor halvering van de veestapel, maar voor halvering van varkens en pluimvee. Wat heeft D66 en de heer De Groot hiertoe gebracht?

**De heer De Groot (D66):**

Lees het interview van een jaar geleden. Daar staat in: halvering van het aantal varkens en kippen. Dat is gebaseerd op het idee van kringlooplandbouw. De helft van het voer van die dieren is op dit moment namelijk niet kringlooplandbouwwaardig. In de melkveehouderij kom je tot een reductie van het aantal dieren van ongeveer 20% tot 30%. Dat stond daarin en die lijn is onveranderd.

**De voorzitter:**

Ik ga heel even schorsen, tot de bel voor de start van de vergadering voorbij is.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

**De voorzitter:**

De heer De Groot had geantwoord. De heer Geurts heeft nog een tweede vraag.

**De heer Geurts (CDA):**

Langer nadenken over een interruptie is nooit bevorderlijk voor het niveau ervan. Daar kom ik nu bij mezelf achter. Ik vraag de heer De Groot nu toch waar het echt om gaat. Geef nou eens eerlijk antwoord. Wat heeft hem ertoe gebracht om niet meer voor halvering van de veestapel te pleiten, maar voor halvering van een paar categorieën? De subvraag die daarbij hoort, is de volgende. Heeft de heer De Groot ook in beeld wat dit voor gevolgen heeft voor de land- en tuinbouw?

**De heer De Groot (D66):**

Nogmaals, dit is geen ander verhaal dan ik een jaar geleden in het interview hield. Ik raad u toch aan dat te lezen. Dan bent u iets beter voorbereid. De gevolgen voor de landbouw heb ik zo goed mogelijk

proberen aan te geven in de diverse debatten. Daar kom ik nu ook over te spreken, want daar hebben we allemaal voorstellen voor ingediend. Helaas worden ze onvoldoende uitgevoerd. Zal ik daarmee verder gaan, voorzitter?

**De voorzitter:**

Ja. Houd er even rekening mee dat u niet heel veel tijd meer heeft. U heeft, denk ik, nog anderhalve minuut.

**De heer De Groot (D66):**

Omdat dit gewoon een AO is – zo heb ik begrepen – noem ik een aantal moties die niet worden uitgevoerd. Ik heb het dan over de motie-Sneller/De Groot over inzicht in de mate waarin supermarkten en andere ketens bijdragen aan een duurzaam voedselsysteem. Ik krijg een heel wollig antwoord. Er is een pilot gestart met het CBL, ongeveer de spons van de supermarkten, en de FNLI, eigenlijk de dot watten van de voedingsmiddelenindustrie. Dan komt er weer een pilot en wordt er weer gepraat. De Minister zal hierover echt zelf met de CEO's van de supermarkten en de verwerkende industrie moeten praten.

Dan de motie-Geurts, waar wij ook onder staan, over het verdienmodel van de boeren als zware prioriteit. Er is een commissie ingesteld die zegt dat je kringlooplandbouw eigenlijk op Europees niveau moet doen. Je kunt dan net zo goed zeggen dat we het niet gaan doen.

Dan de motie-De Groot over een krachtige regie over de transitie naar kringlooplandbouw. Ik zie haar niet.

Tot slot de motie-De Groot uit juni 2019 over afspraken met ketens en clusters rondom de primaire landbouw over de transitie naar kringlooplandbouw. Een transitie vergt echt van dag tot dag keuzes. Het is niet voor niets dat we aan het eind de balans opmaken. Het is nog te vroeg voor een oordeel, maar ik zeg er wel bij: wie een onvoldoende krijgt, moet blijven, net zolang tot deze problematiek is opgelost.

**De voorzitter:**

Hartelijk dank. De heer Moorlag heeft nog een vraag aan u, meneer De Groot.

**De heer Moorlag (PvdA):**

De heer De Groot roept wat irritatie op in de commissie. Ook bij mij, trouwens. Ik heb er wat moeite mee als er verhalen worden afgestoken waarin iemand zich presenteert als de held in het eigen verhaal. Wat hier in feite wordt geëtaleerd, is het onvermogen van D66, dat deel uitmaakt van een regeringscoalitie en niet méér voor elkaar krijgt. Ik heb eens een keer een boer in Groningen horen zeggen: «Die De Groot, die beste man, ken nog gain gat in de snei pissen». Op z'n Hollands: hij kan nog geen gat in de sneeuw urineren.

**De voorzitter:**

Sommige van uw tegeltjes zijn wat fraaier dan andere. Ik wil graag dat u even uw vraag formuleert.

**De heer Moorlag (PvdA):**

Mijn vraag aan de heer De Groot is of hij hier niet zijn eigen onvermogen etaleert.

**De heer De Groot (D66):**

Ik vind het een mooie vergelijking. Mevrouw Bromet had diezelfde vraag. Ik ben me daar zeer van bewust. Je zet je als coalitiepartner in om stappen te maken en je draagt ideeën aan; zoals de kringlooplandbouw. Dat doe je ook om de markt zo te laten functioneren dat zo'n transitie slaagt. Daar

heb ik net vier moties over genoemd. Vervolgens worden die niet uitgevoerd of in holle, wollige woorden begraven. Je kunt als coalitiepartij ideeën aanbrengen. Je kunt ook af en toe een beetje het randje opzoeken, wat niet altijd gewaardeerd wordt. Maar dan houdt het op een gegeven moment op. Zoals ik zei: je kunt een paard naar de bron brengen, maar je kunt het niet dwingen om te drinken. Uiteindelijk zullen er van dag tot dag ingrijpende keuzes moeten worden gemaakt.

De heer **Moorlag** (PvdA):

Volgens mij zit er in onze parlementaire gereedschapskist wel degelijk het nodige aan materiaal waar je iets mee kunt doen. Als je zegt dat het paard niet wil drinken, dan moet er maar een ander paard komen. Je kunt een motie van afkeuring indienen. De parlementaire gereedschapskist heeft voldoende instrumenten. Maar dan moet je wel durven doorbijten. Mijn vraag aan de heer De Groot is of hij, naast het geblaf, bereid is ook eens een keer te bijten.

De heer **De Groot** (D66):

Het is volstrekt irreal om dan meteen een Minister te gaan afzetten. U weet toch net zo goed als ik dat dat niet reëel is, en ook helemaal niet terecht? Deze Minister heeft wel degelijk stappen gezet. Het gaat er uiteindelijk om dat je het Ministerie van dag tot dag zodanig aanstuurt dat er een reeks van besluiten komt die winnaars en verliezers kent, en dat je daarover de eerlijke boodschap overbrengt. Wat dat betreft is ons instrumentarium beperkt. Ik noemde ook de parlementair advocaat die we in arren moede moeten gaan inschakelen. We hebben initiatiefnota's geschreven en we hebben moties geschreven. Ik heb het instrumentarium dus benut. Er ligt meer dan ooit op de plank. Er is meer geld dan ooit geregeld voor stikstof. Het natuurbudget is verdubbeld. Er ligt een klimaatakkoord. Maar het gaat er wel om dat het wordt uitgevoerd.

De **voorzitter**:

De heer Wassenberg heeft nog een vraag aan u.

De heer **Wassenberg** (PvdD):

Even resumerend. De heer De Groot is nu klaar met zijn betoog. We hebben van verschillende andere fracties gehoord wat hen irriteert in zijn betoog. Ik heb een vraag die wel een beetje aansluit bij de vragen die we hiervoor hebben gehoord. De heer De Groot zegt: we hebben vierenhalf jaar in de coalitie gezeten en er is heel veel niet gerealiseerd. Hij somt een hele lijst op en zegt vervolgens: het is de schuld van alle anderen in de coalitie, behalve van ons; wij hebben ons best gedaan. Maar waar is D66 in de coalitie dan wel succesvol in geweest? Welke belangrijke punten heeft hij dan wel binnengehaald? Hij doet namelijk een beetje alsof hij een oppositierol binnen de coalitie heeft gespeeld. Volgens mij was dat helemaal niet zo.

De heer **De Groot** (D66):

Dat is eigenlijk voor de derde keer dezelfde vraag. Maar die vraag is terecht. Je kunt ervoor kiezen om als oppositiepartij aan de zijlijn te blijven staan. Dan weet je zeker dat je niks realiseert, behalve het agenderen van thema's. Je kunt er ook voor kiezen om in samenwerking stappen te zetten. Over die samenwerking maak ik nu de balans op. Daarbij kan ik alleen maar concluderen dat we vanuit D66 grote en kleine ideeën hebben aangedragen, van kringlooplandbouw tot moties over hoe je de markt kunt stimuleren. Ook hebben we vanuit D66 in en met de coalitie een goede bijdrage geleverd aan een klimaatakkoord dat, op papier, zijn weerga niet kent. Ook moet ik zeggen dat we op het gebied van stikstof echt grote stappen hebben gezet, en dat daar nog verdere

stappen in zullen komen. Alleen, het gaat er niet om dat het op papier klopt. Het gaat erom dat het ook wordt uitgevoerd. Daar ben ik minder tevreden over. Dat klopt.

De heer **Wassenberg** (PvdD):

De stappen op het gebied van stikstof zijn vooral gezet door de rechter en de Raad van State. Dan kun je niet anders dan meebewegen. De heer De Groot zeg nu dat de oppositie aan de zijlijn heeft gestaan, maar ik maak uit zijn betoog op dat hij zelf aan de zijlijn heeft gestaan. Hij zegt dat hij ideeën heeft aangedragen, maar dat doen we hier allemaal. Alle fracties dragen ideeën aan. Sommige worden overgenomen en sommige niet. Ik begrijp dat de heer De Groot niks meer voor elkaar gekregen heeft dan «jullie in de oppositie», zoals hij een beetje denigrerend zei. Ik vraag hem dus wat hij voor elkaar heeft gekregen, behalve het aanleveren van ideeën. Doen wij dat niet allemaal?

De heer **De Groot** (D66):

Dat is nog een keer dezelfde vraag. Wat we voor elkaar hebben gekregen, is dat we met een radicaal andere visie dit kabinet zijn ingegaan: met kringlooplandbouw, en met de visie dat het huidige model niet houdbaar is. Dat is kabinetsbeleid. We hebben initiatiefnota's geschreven, ook samen met GroenLinks, over hoe je anders met klimaatadaptatie kunt omgaan of hoe je anders met veen kunt omgaan. Zo kun je ideeën aanleveren. Daar zijn ook meerderheden voor gekomen. Daar maken we nu de balans over op.

Nogmaals, ik denk dat je als coalitiepartij veel kunt bereiken. Het is nog fijner als meer partijen die ook een groen hart hebben, zich melden voor regeringsdeelname. Dat zou ik zeer toejuichen. Vervolgens is het zaak dat het beleid uiteindelijk wel wordt uitgevoerd en dat er van dag tot dag maatregelen worden genomen, die soms ook pijnlijk zijn. Dat is toch echt aan de Minister. Iedereen heeft hierin dus een eigen rol.

De **voorzitter**:

Meneer Wassenberg, mag ik u het woord geven voor uw eigen termijn?

De heer **Wassenberg** (PvdD):

Dank, voorzitter. Het is vandaag Wereldvegetarismedag. Dat is een heel toepasselijke dag om dit debat te voeren. Ik kom daar straks op terug. Ik kijk eerst even naar de Van-Boer-tot-Bordstrategie. Die stelt een duidelijk model voor om tot een meer klimaatvriendelijke landbouw te komen; biologische landbouw. In 2030 moet 25% van de landbouw biologisch zijn. Ik vraag me af of de Minister wel in de goede richting beweegt. Ze zet namelijk niet in op biologische landbouw, maar op kringlooplandbouw. Dat is niet per se hetzelfde. Biologische landbouw kent strenge voorwaarden, maar kringlooplandbouw niet. De Boerderij schreef bij de presentatie van de kringloopvisie dat kringlooplandbouw «vooral het praatcircuit lekker bezighoudt», maar dat die in de praktijk niks hoeft te veranderen. Na drie jaar praten is er inderdaad nog niks veranderd. De Minister-President stelde tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen dat de milieuproblematiek mede kon worden opgelost door «meer kringloopachtige concepten». Hoe vaag wil je het hebben?

Als de Minister in Europa inzet op kringlooplandbouw bij de uitwerking van de Van-Boer-tot-Bordstrategie kan dat neerkomen op een afzwakking van de strategie. Kan de Minister deze zorg wegnemen? Of grijpt de Minister dit aan om haar visie handen en voeten te geven en met kwantitatieve doelstellingen te komen die de landbouwtransitie vaart gaan geven? Kan de Minister toezeggen dat zij in Brussel gaat pleiten voor de kwantitatieve doelstellingen uit de Van-Boer-tot-Bordstrategie, met resultaatverplichtingen voor 2030?

De Minister vindt dat het doel van 25% biologisch landbouwareaal gemiddeld voor de EU zou moeten gelden, en dus niet per land. Maar denkt de Minister echt dat bijvoorbeeld Oostenrijk, dat nu 24% biologische landbouw heeft en koploper is, zal zeggen: weet je wat, dan doen wij 40%, en hoeft Nederland wat minder te doen? Zo werkt het toch niet? Gaat de Minister er werk van maken om onze schamele 3,2% biologisch landbouwareaal snel aanzienlijk te vergroten? Graag een reactie. Kan de Minister, om de consumptie van biologisch voedsel mee te laten groeien met de productie, de btw op biologische groente en fruit verlagen? Dat is iets waar de Van-Boer-tot-Bordstrategie al op voorsortteert.

Voorzitter. Met een omslag naar biologische landbouw met 70% minder dieren – daar pleit de Partij voor de Dieren voor – komt er ruimte vrij voor de bouw van extra woningen en voor nieuwe natuur. Die omslag levert de maatschappij ruim 6 miljard euro per jaar op, omdat er flink wordt bespaard op het repareren van alle schade van het huidige landbouwsysteem aan klimaat, natuur en gezondheid. Dat heeft Ecorys begin dit jaar becijferd. Het is belangrijk dat we werk gaan maken van de eiwittransitie en daarmee voedselverspilling tegengaan.

Voedselverspilling is terecht een van de speerpunten van de Minister. De grootste voedselverspiller is het maagdarmselsel van dieren, want voor 1 kilo vlees is gemiddeld 5 kilo plantaardig voedsel nodig. Een verschuiving naar een meer plantaardig eetpatroon is al sinds 2009 de kabinetsdoelstelling, maar tot nu toe is er vrijwel geen verschuiving zichtbaar in de verhouding tussen dierlijke en plantaardige eiwitten in het Nederlandse dieet. «Het beleid staat nog in de kinderschoenen», schreef het PBL in de recentste Balans van de Leefomgeving. Kinderschoenen! Voor beleid dat al elf jaar bestaat! Niet alleen wordt er nauwelijks beleid gevoerd om de doelstelling voor een meer plantaardig eetpatroon te behalen; op het moment dat de vleesconsumptie eindelijk daalt, steekt de Europese Commissie miljoenen in subsidies voor schaamteloze vleespromotie. Ik noem de campagne Let's talk about pork, voor de promotie van varkensvlees, en de campagne Enjoy, it's from Europe, voor de promotie van kippenvlees uit onder meer Nederland. Dat is regelrechte sabotage. De Kamer heeft de Minister deze zomer al opgeroepen om zich actief te verzetten tegen deze vleessubsidies. Premier Rutte heeft zijn handtekening gezet onder een tienpuntenplan waarin milieuschadelijke subsidies worden afgeschaft. Zolang de Minister de eindverantwoordelijkheid voor de eiwittransitie volledig legt bij de consument, die vervolgens overspoeld wordt met eenzijdige promotie vanuit de vleessector, met lachende biggetjes in plaats van aangevreten oren en bungelende karkassen, moet er een stevige tegenactie komen om het schadelijke effect van die foute vleesreclames tegen te gaan.

Voorzitter. Ik vraag de Minister om de eiwittransitie nu eindelijk vleugels te geven. Draai de norm om: plantaardig is standaard, vlees en zuivel zijn op verzoek. Voer dit in waar het kan en maak afspraken met andere partijen om dit over te nemen. Stop de zogenaamde lespakketten die door de vleessector worden uitgedeeld op basisscholen, zoals The pig story, die in feite gewoon aangeklede reclamefolders zijn. Bereken de werkelijke kosten van vlees en zuivel door aan de consument. Stel een verbod in op de verkoop van kiloknallers. Dat zou een heel mooie stap zijn op Wereldvegetarismedag. Nogmaals, dat is het vandaag.

**De voorzitter:**

U bent door uw tijd heen.

**De heer Wassenberg (PvdD):**

Dan zal ik het hierbij laten, voorzitter. Dank u wel.

**De voorzitter:**

De heer Moorlag.

De heer **Moorlag** (PvdA):

Dank u wel, voorzitter. Als eerste punt wil ik de veenoxidatie aan de orde stellen. Dat is een probleem dat opgelost moet worden. Er moet in 2030 1 megaton CO<sub>2</sub>-besparing gerealiseerd worden. Je ziet dat de bodemdaling enorme maatschappelijke schade veroorzaakt. Er zijn berichten dat de rekening voor woningeigenaren kan oplopen tot 80 miljard. In Het Financieel Dagblad wordt vandaag gesproken over een bandbreedte tussen de 5 en 35 miljard. Het gaat echt om heel groot geld en om heel grote belangen. Mijn vraag is of de Minister de urgentie voelt om versneld de bodemdaling en de veenoxidatie te gaan aanpakken, niet alleen vanuit klimaat oogpunt, maar ook voor al die huiseigenaren die zich zorgen maken om hun bezit, en die torenhoge kosten moeten gaan maken als de bodemdaling doorgaat en het grondwaterpeil niet wordt verhoogd. Voorzitter. Bij de stukken heb ik een brief gezien waarin de Minister een aantal maatregelen aankondigt om de veenoxidatieproblematiek aan te pakken. Eerlijk gezegd gaat dat vooral over het proces, projectjes en pilots. Ik wil niks afdoen aan de goede intenties en ik zeg ook niet dat dit niet moet gebeuren, maar we moeten echt een steek dieper. Volgens mij geeft het rapport van de commissie-Remkes daar wel aanknopingspunten voor. Remkes zegt: ga de hele landbouw in Nederland anders alloceren, pas het type bedrijfsvoering aan aan de kenmerken van gebieden en maak bufferzones. Wil de Minister van dat onderdeel meer werk maken? Mijn vraag aan haar is ook waar de appreciatie bij het rapport van de commissie-Remkes blijft dat zij aan de Kamer heeft toegezegd. Voorzitter. Bij de aanpak van de veenoxidatie is er een doelstelling voor 2030, maar hoe die stapsgewijs wordt gerealiseerd vind ik in de brief onvoldoende duidelijk worden. Welk tijdstempo ziet de Minister, welke mijlpalen zitten er in het beleid en hoe wordt dat gemonitord? Gaat de Minister aan een vorm van backcasting doen? Daarmee bedoel ik of ze vanuit 2030 of 2050 gaat terugredeneren wat nodig is, waarna ze inzichtelijk maakt welke stappen gezet moeten worden.

Wat ik hierbij ook wil benadrukken, is dat er extra geld wordt uitgetrokken voor natuurherstel en natuurontwikkeling. Terzelfder tijd wordt er bij een aanpalend ministerie extra geld uitgetrokken voor het realiseren van de KRW-doelstellingen. Mijn vraag is of de Minister bereid is om die middelen te bundelen en om ervoor te zorgen dat de KRW-aanpak goed wordt geïntegreerd in de gebiedsprocessen die gericht zijn op de stikstofaanpak. Graag een reactie van de Minister.

Mijn tweede punt sluit aan bij het verhaal van de heer Wassenberg: de eiwittransitie. Daar moet echt wat gaan gebeuren, zowel aan de productiekant als aan de consumptiekant. In de Farm to Fork-strategie staat goed verwoord dat we binnen Europa onze afhankelijkheid van Noord- en Zuid-Amerika moeten verkleinen. Mijn vraag aan de Minister is welke stappen zij zowel nationaal als in Europees verband wil zetten om de productie van eiwitrijke gewassen te stimuleren. Welke onderscheidende voordelen heeft Nederland hierin te bieden?

Ik zie dat er innovatie is in Nederland. Bij een bedrijf als Avebe was eiwit altijd een waardeloos restproduct waar men last van had. Tegenwoordig is het een belangrijke inkomstenbron, waarmee in toenemende mate een belangrijk deel van de omzet wordt georganiseerd. We hebben in Nederland een enorm kenniscluster. Hoe wil de Minister dat kenniscluster gaan inzetten om de productiekant van de eiwittransitie vorm te gaan geven?

Voorzitter. Dan de consumptiekant.

De **voorzitter**:

Moment. De heer Madlener heeft een vraag aan u.

De heer **Madlener** (PVV):

Wat een holle woorden weer van de PvdA. Holle woorden, echt totaal betekenisloos. En dat, terwijl PvdA-Eurocommissaris Timmermans handelsdeals sluit met allerlei gebieden in de wereld waar heel andere standaarden gelden: met Oekraïne, met Canada en straks ook met Zuid-Amerika. Hoe kan de PvdA hier nou zeggen dat de Europese Commissie met goede regels komt, terwijl aan de andere kant van de medaille de grenzen openstaan voor allerlei deals? Met Noord-Amerika is door de heer Timmermans net een sojadeal gesloten. Hier wordt puur een dubbele moraal gepredikt.

De heer **Moorlag** (PvdA):

Ik maak me wel een beetje zorgen. Met welk been is de heer Madlener vanochtend uit bed gestapt? Was dat wel het goede been? Het gaat erom dat er met de Farm to Fork-strategie echt de ambitie is om meters te gaan maken en om ervoor te zorgen dat we niet alleen binnen Nederland, maar ook binnen Europa zelf plantaardig eiwit gaan telen. Daar moet de inzet op gericht zijn. Een handelsverdrag maakt daarin niet het verschil. De heer Madlener kan wel zeggen dat we die import maar toestaan, maar volgens mij gaat het alles bij elkaar om bijna 30 megaton aan soja en plantaardig eiwit dat in Nederland wordt geïmporteerd. Een groot deel wordt trouwens doorgevoerd. Ik weet niet of de heer Madlener ervoor pleit om dat acuut stop te zetten, maar het areaal dat we dan nodig hebben om zelf plantaardig eiwit te gaan telen is ongeveer twee keer het areaal dat Nederland heeft. Ik weet niet of de heer Madlener ervoor pleit om de import acuut stop te zetten.

De heer **Madlener** (PVV):

Nee. Ik pleit ervoor dat de PvdA eens in de spiegel kijkt en haar eigen dubbele moraal onder ogen gaat zien. Ik hoor de woorden «de Commissie moet dit» en «we moeten dat». De handelsdeals waarover ik het net had, zijn zeer recent. Het is de heer Timmermans die daar zijn handtekening onder zet. Tegelijkertijd komt hij met een strategie over hoe het allemaal anders moet. Dat is toch bizar? Dat is toch totaal ongeloofwaardig? Ik ben blij dat de heer Moorlag dat in zijn lange antwoord min of meer toegeeft.

De heer **Moorlag** (PvdA):

Dan heeft de heer Madlener niet goed geluisterd, of ik heb mij onduidelijk uitgedrukt. Ik geef dat zeker niet toe. De PvdA is voorstander van internationale handel, maar wij moeten onze internationale afhankelijkheid wel gaan verkleinen. Dat betekent dat er stappen moeten worden gezet in de productie van plantaardig eiwit en de afhankelijkheid daarvan. Ik constateer dat er in de Farm to Fork-strategie van de Europese Commissie daadwerkelijk stappen worden gezet.

De **voorzitter**:

Vervolgt u uw betoog.

De heer **Moorlag** (PvdA):

Dan de consumptiekant van eiwit. Ik zie dat de interventies van de regering met name gericht zijn op mensen, op burgers, en op het feit dat zij hun consumptiepatroon moeten gaan veranderen. Voor een deel is dat appel terecht, maar ik vind dat we ook toe moeten naar interventies op systeemniveau. Ik vind dat we de voedingsindustrie moeten dwingen om gezonder voedsel te produceren en om voedsel te produceren met een lagere footprint. Mijn vraag is of de Minister bereid is om daar actief werk van te maken. Als wij de olie-industrie kunnen dwingen tot het bijmengen van biobrandstof in de benzine, moet het ook mogelijk zijn om McDonald's te gaan dwingen om meer plantaardige componenten in zijn productenaanbod te stoppen, in plaats van alleen maar dierlijk eiwit.

Dank u wel, voorzitter.

De **voorzitter**:

Hartelijk dank. Mevrouw Bromet van GroenLinks, ik geef u graag het woord.

Mevrouw **Bromet** (GroenLinks):

Voorzitter. Er wordt vanochtend een hoop gesomberd over de landbouw. Daar is natuurlijk alle reden toe, maar er zijn ook dingen opgeschreven. Er zijn voornemens op papier gezet waarvan je zou kunnen zeggen: als we die halen, hebben we in ieder geval iets binnengehaald. Dat is eigenlijk een beetje mijn insteek vanochtend.

Het Klimaatakkoord is gesloten. GroenLinks had een heleboel commentaar op de ambities die daar niet in stonden, maar als we de ambities die nu zijn geformuleerd halen, zijn we in ieder geval een stapje vooruitgekomen.

Wat staat er in het Klimaatakkoord? Dat de landbouw in 2050 klimaatneutraal moet zijn. De plannen die er zijn, reiken slechts tot 2030. Daar wil ik vandaag op focussen. Ik wil kijken wat er in de afgelopen twee jaar na het sluiten van het Klimaatakkoord is gebeurd. Er zou een wereld gewonnen zijn als we die stappen nemen. Ik ga ze even allemaal af.

Wat staat er allemaal in de afspraken bij het Klimaatakkoord voor wat betreft landbouw? Er staat onder andere dat de dieren ander voer zullen krijgen. We hebben afgelopen zomer gezien wat er gebeurt als we vanuit het Rijk de boeren opdragen om hun dieren bepaald voedsel te geven. Dan breekt er een revolutie uit. Mijn vraag aan de Minister is hoe het gaat met de voermaatregel. Die is niet van tafel. Het wordt een vrijwillige voermaatregel. We hebben gezien hoe graag de boeren het willen. Is de CO<sub>2</sub>-winst die in het Klimaatakkoord staat daadwerkelijk in te boeken als het om een vrijwillige maatregel gaat?

Mijn tweede onderwerp is veen. Mijn collega van de PvdA begon daar ook al over. Ik heb de veenbrief van de Minister gelezen en ben eigenlijk best positief. Het is een proces dat in gang gezet is. Het is een heel ingewikkeld proces, waarin de provincies een rol spelen en waarin op gebiedsniveau gekeken wordt hoe je de veenproblematiek kunt oplossen. Ik geloof daarin. Ik denk ook dat je dit niet allemaal vanuit het Rijk moet dirigeren, maar dat je het eigenlijk vanuit het Rijk moet coördineren. Ik vind dat het plan zoals dat er nu ligt er best goed uitziet, maar ik heb er wel zorgen over.

In een van de laatste alinea's staat dat uit een laatste rapportage blijkt dat tot 2050 ongeveer 5% tot 35% van het veenweidegebied in Nederland tot onder het maaiveld onder water gezet moet worden om klimaatwinsten te boeken. Dat is een gigantische ingreep in het landschap en een gigantische ingreep in de bedrijfsvoering van boeren. In de rest van de brief gaat het heel erg over draagvlak en gezamenlijkheid. Dat miskent dat er enorm pijnlijke en ingrijpende keuzes gemaakt moeten worden als het gaat over de veenweiden. Die hangen samen met de andere problematieken in de landbouw; met de eiwittransitie, met de stikstofproblematiek en met de neergang van de biodiversiteit. Het is heel goed om al die problemen samen op te pakken, maar om dan steeds te spreken over draagvlak is een miskenning van de politieke keuzes die nodig zijn. Het gaat heel erg pijn doen in die gebieden. Die gebieden gaan er heel anders uitzien. De economische verdienmodellen gaan totaal veranderen. Ik zou daar eigenlijk wat meer erkenning voor willen van de Minister. Graag een reactie daarop.

Ik ben het eens met het betoog van de Partij voor de Dieren, of van de heer De Groot, over het verwachtingsmanagement richting boeren. Natuurlijk kun je zeggen dat de veestapel in deze periode niet gehalveerd wordt, maar het is heel goed voor de sector als hij weet dat er uitdagingen zijn op andere terreinen die een enorme invloed zullen hebben op de



landbouw. Daar moet je eerlijk over zijn. Anders worden de boeren daardoor verrast, zeker na 2030. Dan hebben we nog twintig jaar om klimaatneutraal te worden. Dat zal enorme inspanningen vergen. In het Klimaatakkoord staat bij landbouw ook nog iets over meer bomen, bossen en natuur en het versterken van Natura 2000-gebieden. Nu hebben we in het afgelopen jaar gezien dat er vooral energie is gegaan naar het afzwakken van de Natura 2000-gebieden en naar onderzoek daarnaar. Van dat onderzoek wist GroenLinks al van tevoren dat het kansloos was. Nu wordt dat door dure onderzoeksbureaus nog eens bevestigd: nee, je kunt Natura 2000-gebieden niet afzwakken. Je moet ervoor zorgen. Én je moet ervoor zorgen dat de natuur in de Natura 2000-gebieden beter wordt. Dat is de basis van het hele stikstofprobleem. Het kabinet trekt tot 2030 2,5 miljard uit voor het natuurlaanpak. Dat betreft een combinatie van natuurgelden uit het Klimaatakkoord en een ophoging na de rechtszaken over Urgenda en de PAS. Hartstikke goed als die eerste stap gezet wordt, maar dat is wat ons betreft nog niet genoeg. We wachten nog steeds op een uitvoeringsagenda. Gaan we die nog dit jaar zien?

**De voorzitter:**

Wat zijn uw laatste woorden?

Mevrouw **Bromet** (GroenLinks):

Het liefst voor de begrotingsbehandeling.

Voorzitter. Ik wil nog één ding zeggen. Wij gaan nog spreken over mest – een onderwerp dat ook in het Klimaatakkoord zit – over minder varkens, en over alle andere ambities die er zijn. We hebben nu vijf minuten, maar er is nog veel meer te zeggen.

**De voorzitter:**

Hartelijk dank. Dan geef ik nu graag het woord aan de heer Geurts van het CDA.

De heer **Geurts** (CDA):

Dank, voorzitter. Afgelopen zaterdag viel mij een artikel in het Reformatorisch Dagblad op met de titel «Politicus opent liever nieuwe brug dan dat hij oude onderhoudt». Ik citeer Addy de Jong, die in de introductie aangaf: «Regeren is vooruitzien. Maar wat is vooruitzien? Steeds vernieuwen en veranderen? Nee, het is ook onderhoud van het oude. En dat sneeuwt weleens onder.» Einde citaat.

Ik moest hieraan denken toen ik de stukken zat te lezen voor dit algemeen overleg. Er zijn allerlei nieuwe initiatieven, van natuurinclusieve kringlooplandbouw tot innovatie op het boerenerf. Maar bestaande goedlopende initiatieven van onderop, zoals Stichting Veldleeuwerik, dreigen kopje-onder te gaan. Vóór alles geldt dat het economisch moet kunnen. Het verdienmodel voor boeren moet op 1, 2 en 3 staan. Zonder verdienmodel heeft om het even welke stip op de horizon geen enkele zin.

Voorzitter. Ik lees dat de Minister de bestaande kennis naar de praktijk van het boerenerf wil brengen. Dat steunen wij als CDA. Echter, welke kennis moeten deze onafhankelijke coaches naar de boeren brengen, en op welke manier wordt dat vormgegeven, zo vraag ik de Minister.

Voorzitter. Op de agenda staat een brief over de Agrifoodmonitor. In 2015 presenteerde ik mijn initiatiefnota Een eerlijke boterham, waarin ik pleitte voor voedselzekerheid, voedselveiligheid en een voedselscheidsrechter. Ik gaf daarin aan dat een sterke Nederlandse landbouwsector nodig is.

Diverse partijen hadden moeite met de inhoud van mijn initiatiefnota, maar het is uiteindelijk onderdeel geworden van het regeerakkoord. Begin 2017 waarschuwden Pieter Heerma en ik dat de economische belangen, banen en veiligheid van onze land- en tuinbouw beter beschermd moesten worden tegen onder anderen de Chinezen. Ook toen werden we

bespot, maar ook hierin kregen we gelijk. Bescherming van onze economie is in het regeerakkoord en uiteindelijk in wetgeving opgenomen.

Hoogleraar internationale betrekkingen Rob de Wijk, die volgens mij ook betrokken is bij de Agrifoodmonitor, gaf recentelijk aan dat de voortrekkersrol die Nederland speelt op het gebied van de land- en tuinbouw door de politiek onvoldoende wordt benut. Ook vandaag hoor ik weer allerlei geluiden die de land- en tuinbouw steeds kleiner willen maken. In Duitsland wordt toch ook niet gezegd dat bedrijven minder auto's moeten produceren? Nee, daar worden milieueisen met passende overgangstermijnen opgelegd. Ik ben van mening dat we doelen moeten formuleren, en dat we onze Nederlandse boeren en tuinders in staat moeten stellen om samen te werken en hun eigen vakmanschap uit te oefenen.

Nu komt de vraag aan de Minister. Ik heb een specifieke vraag over het onderdeel landbouw en landgebruik van het Klimaatakkoord. Onze wens is om doelen te formuleren, en boeren en tuinders samen te laten werken en hun eigen vakmanschap uit te laten oefenen. Hoe gaat de Minister dat daar nou regelen? Dat is onze vraag.

Voorzitter. Ik kom bij de Van-Boer-tot-Bot... Pardon, Van-Boer-tot-Bordstrategie. Dat het geen bot worde. De kabinetsreactie staat vol met wollig taalgebruik en daarom stel ik maar een aantal concrete vragen aan de Minister. Wat uit de Van-Boer-tot-Bordstrategie gaat zij direct omarmen en uitvoeren, en wat absoluut niet?

Als ik mezelf die vraag zou stellen, dan zou ik in ieder geval de ambitie om tegen 2030 tenminste 25% van de landbouwgrond van de Europese Unie voor biologische landbouw te benutten, betitelen als onhaalbaar voor Nederland. Ik vraag me af of die 25% landbouwgrond geldt voor heel Europa of per lidstaat. Ik heb het in de technische briefing gevraagd aan de ambtenaren van de Europese Commissie, maar ik heb daar nog geen antwoord op.

Wat het CDA betreft zetten we in op het verbeteren van het bodembeleid. Daarbij moet er met spoed een nulmeting gedaan worden, zodat we de toestand en de potentie van de landbouwbodems in beeld kunnen brengen. Daarna moet onderzocht worden hoe we de bodemkwaliteit kunnen verbeteren, waarbij bijvoorbeeld koolstofvastlegging een rol speelt.

Voorzitter. Eigenlijk zou ik een apart debat willen over de uitkomsten van de Taskforce Verdienvermogen. Het verdienmodel is bepalend voor al het beleid van de Minister, of zou dat in ieder geval moeten zijn. De Nederlandse Vereniging van Banken geeft aan dat de Basel IV-regelgeving de kasstroom bepalend laat worden voor de financieringsruimte. Mijn stellige overtuiging is dat dát alles gaat bepalen. Ik heb de volgende vragen. Hoe kun je van de boeren vragen of ze willen investeren, als de investeringsruimte zó onzeker is? Zijn er op het LNV-ministerie geen alarmbellen afgegaan? Heeft de Minister scherp voor ogen wat dit voor haar beleid betekent? En nog belangrijker, heeft de Minister scherp voor ogen wat dit voor onze boerengezinnen en hun verdienmodel betekent? Dank u wel, voorzitter.

**De voorzitter:**

Hartelijk dank. Dan geef ik nu graag het woord aan mevrouw Ladders van de VVD.

**Mevrouw Ladders (VVD):**

Dank u wel, voorzitter. Ik ga gauw van start, want ik zit hier vandaag om een aantal punten te verwezenlijken.

Voorzitter. Het onderwerp van vandaag is landbouw, klimaat en voedsel. Klimaatverandering vraagt ons om maatregelen te nemen om het aantal broeikasgassen terug te dringen. Met het klimaatakkoord van Parijs en ons nationale Klimaatakkoord wordt invulling gegeven aan tal van

maatregelen. Voor mijn fractie is innovatie een belangrijk thema om klimaatverandering aan te pakken, zeker op het gebied van landbouw. In die zin was ik blij met de recente brief van deze Minister over innovatie, precisielandbouw en veredelings technieken. Uit de brief blijkt dat er concrete stappen gezet worden, zoals de Nationale Proeftuin Precisielandbouw, veel aandacht voor data en ICT-infrastructuur, en een Nationale Agenda Precisielandbouw. Dat zijn mooie stappen. Daar ben ik positief over. Ik wil de Minister in ieder geval daarvoor bedanken.

Toch moet er ook een tandje bij. Hoogtechnologische en efficiënte land- én tuinbouw is de beste optie om belangrijke doelstellingen, zoals een goede voedselproductie, voedselzekerheid, voedselveiligheid en minder emissies, te halen. Daarom zal de inzet op innovatie en technologie veel meer aandacht moeten hebben. Ondanks alle goede stappen in de brief, zitten nationale en Europese regels nog steeds in de weg om belangrijke stappen te kunnen zetten. Ik noem de puls, en het ontbreken van ruimte voor nieuwe veilige verdelings technieken. Eerder heb ik met collega Aukje de Vries vragen gesteld naar aanleiding van een werkbezoek bij HZPC. Dit bedrijf verplaatst activiteiten naar buiten Europa vanwege de beperkte mogelijkheden die zij hier hebben door regelgeving. Maar ook dichterbij het boeren erf zien we voorbeelden, zoals innovaties die niet van de grond komen door lange, stroperige procedures. De biologische luchtwasser die na jaren knokken eindelijk een toelating heeft gekregen, is daar een treffend voorbeeld van.

Ook in de aanpak van klimaatverandering en de verduurzaming van landbouw hoor ik weinig enthousiasme voor innovatie doorklinken. Er zijn allerlei rapporten, opdrachten en adviezen, maar daarin mis ik de kracht van en het enthousiasme voor innovaties. Gisteren had deze commissie een presentatie van de Raad voor de leefomgeving over het advies voor een vitale bodem; een belangrijk onderwerp. In de aanbevelingen wordt gezegd: haal de belemmeringen uit de wetgeving. Als je dieper inzoomt, dan is het vooral een opsomming van wat niet meer mag, in plaats van te benoemen welke mogelijkheden en voorbeelden innovatie biedt om, in dit voorbeeld, toe te werken naar die vitale bodem. Op deze manier missen we en verliezen we het draagvlak en de betrokkenheid van de mensen die het moeten doen, namelijk de boeren en tuinders. Stichting Veldleeuwierik is daar eigenlijk ook een voorbeeld van, maar daarover heeft de heer Geurts al een aantal dingen gezegd.

Voorzitter. Ik vraag van de Minister en haar ministerie een veel nadrukkelijker rol voor innovatie als een van de belangrijkste oplossingen in onder andere het klimaatdossier, maar ook in tal van andere bekende dossiers. Verduurzaming is niet «terug naar het oude». Het is juist «gebruikmaken van nieuwe technologieën». Ik wil graag een positieve nieuwe stap zetten om te zorgen dat de Minister en haar ministerie, maar zeker ook andere ministeries worden aangejaagd. Ik was voornemens om bij de behandeling van de mestbrief te komen met een voorstel tot benoeming van een speciaal gezant die de landbouwsector gaat helpen om de broodnodige innovatie een stap verder te brengen. Deze speciaal gezant zou gevraagd en ongevraagd advies kunnen uitbrengen, zou knelpunten kunnen signaleren, en zou zeker ook de taal van de boer moeten spreken, om initiatieven op het boeren erf kansrijk te maken. Ik zou van de Minister graag een reactie hierop willen.

Voorzitter, ik vraag u even hoe lang ik nog heb, want ik heb nog een paar korte punten.

**De voorzitter:**

Anderhalve minuut.

**Mevrouw Lodders (VVD):**

Dank u wel.

**De voorzitter:**

Ik hoor dat er wat vragen zijn; dat helpt ook. Mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (GroenLinks):

Ik denk dat niemand tegen innovatie is. Innovatie heeft ons land ook hele mooie dingen gebracht; zeker in de landbouw. Ik moet dan altijd heel sterk denken aan wat er bijvoorbeeld in de tuinbouw is gebeurd. De kassen hadden eigenlijk een heel negatief imago van energieverstopping en bestrijdingsmiddelengebruik, terwijl ze nu vaak energiebronnen zijn geworden en er heel veel gebruik gemaakt wordt van natuurlijke bestrijding door insecten. De vraag is natuurlijk hoe je innovatie op gang brengt. Ga je dat stimuleren door allerlei innovatieregelingen, óf zorg je ervoor dat regels gesteld worden om andere belangen te beschermen, waardoor de innovatie vanzelf op gang komt? Hoe kijkt de VVD daarnaar? Want je kunt natuurlijk alles vrijlaten...

**De voorzitter:**

Wilt u afronden?

Mevrouw **Bromet** (GroenLinks):

... maar juist regelgeving zorgt ook voor hele creatieve oplossingen.

**De voorzitter:**

Dit was al uw derde interruptie, dus ik houd het bij één vraag. Mevrouw Lodders, graag uw antwoord.

Mevrouw **Lodders** (VVD):

Bedankt voor deze vraag. Wat mij betreft zijn beide van belang, zowel subsidie als regels. Subsidie is nodig, want het zal echt moeten plaatsvinden op het boerenland, in de kas, op de vissersboot; dus eigenlijk overal. Daar heb je gewoon geld voor nodig, want het verdienvermogen blijft eerst achter. Aan regels wil ik twee zinnen wijden. In «regels stellen» hoor ik «allerlei voorschriften stellen». Misschien bedoelde mevrouw Bromet het niet zo, maar ik ken GroenLinks wel een klein beetje. Wat mij betreft mag er een doel gesteld worden als in «wij willen graag dit en dit doel behalen», en zorgen wij ervoor dat er meer ruimte komt, zodat een boer of een tuinder of een visser daar invulling aan kan geven. Ik bedoel dus niet: regels over hóé hij of zij dat doel moet bereiken.

**De voorzitter:**

Gaat u door met uw betoog, mevrouw Lodders.

Mevrouw **Lodders** (VVD):

Dank u wel. Ik ga even heel snel door een aantal korte punten. De brief over de supermarkten vind ik teleurstellend. Het gaat vooral over praten en werkafspraken, maar er is nog weinig concrete actie voor een betere vergoeding van de boer. Er zijn een paar andere vragen over gesteld, dus ik wacht even de reactie van de Minister af.

Nieuwe veredelings technieken. Er wordt een studie gedaan, naar aanleiding van een uitspraak van het Hof. Dat wil niet zeggen dat we in Nederland stil blijven zitten. Hoe kijkt de Minister aan tegen nieuwe veredelings technieken in relatie tot de biologische landbouw? Nieuwe technieken zijn niet altijd traceerbaar, dus ik zou willen vragen of de Minister voorafgaand aan het AO Biotechnologie daarover zou willen terugkoppelen.

Dan de ontwikkeling van kweekvlees, naar aanleiding van de motie van mijn collega Weverling. De actieagenda bevordert deze innovaties en dat is een positieve ontwikkeling. Dank en steun van de VVD-fractie.

Over de Van-Boer-tot-Bordstrategie had ik een aantal punten, maar de CDA-fractie heeft al een aantal vragen gesteld, dus ik zal er niet verder

over uitweiden. Ik heb één concrete vraag, namelijk over de Nederlandse interpretatie van «minder kunstmest». Nederland zegt: 20% minder kunstmest. Maar als we goed lezen, dan wordt bedoeld: 50% minder emissie van de nutriënten, wat kan leiden tot 20% minder meststof. Ik zou graag een verduidelijking willen.

**De voorzitter:**

Dat wordt uw laatste punt.

**Mevrouw Lodders (VVD):**

Eén zin nog, voorzitter.

**De voorzitter:**

Eén zin?

**Mevrouw Lodders (VVD):**

Ja. Die gaat erover dat ik in alle brieven aandacht voor de sierteelt mis. We hebben het altijd over voedsel en vooral emotionele onderwerpen. Kan de Minister ook de sierteelt wat meer betrekken, in positieve zin? Het is een belangrijk onderwerp.

**De voorzitter:**

De heer Moorlag heeft een vraag aan u.

**De heer Moorlag (PvdA):**

Ik heb een vraag over een onderdeel dat niet voorkwam in de bijdrage van mevrouw Lodders en dat ik wel heb genoemd. Dat is namelijk dat de stand van het grondwater in het veenweidegebied een enorme kostenpost dreigt te gaan worden voor de huiseigenaren. Dat loopt echt in de vele, vele miljarden. Deelt mevrouw Lodders de opvatting dat er versneld beleid moet komen om dat probleem aan te pakken door het waterpeil te gaan verhogen, om zo te voorkomen dat woningeigenaren met tienduizenden euro's aan kosten worden opgezadeld vanwege verzakkende woningen en schade aan funderingen?

**Mevrouw Lodders (VVD):**

De heer Moorlag stelt een belangrijke vraag. Ik ben niet op het onderwerp ingegaan, omdat ik het niet in één zin kan samenvatten. Ik denk dat er vooral heel veel meer onderzoek naar moet komen. Ik was nieuwsgierig naar het volgende, maar volgens mij is dat deels voor een andere commissie. Ik dacht dat het in Delft of Gouda was – maar dat weet ik niet zeker – waar ze het grondwaterpeil juist naar beneden gaan brengen. Dat is de reden waarom ik zeg dat er misschien veel meer onderzoek moet komen. We weten dat je in veenweidegebieden wél een aantal maatregelen kan nemen. Je moet heel gebiedsgericht met maatregelen aan de slag gaan. Maar we zijn er niet door alleen te stellen: dit moeten we doen en dit is een hele simpele oplossing. Het is namelijk een ingewikkelde problematiek, waar veel aandacht voor moet zijn. Dit is echt zo'n onderwerp dat we wellicht met een andere commissie, bijvoorbeeld IenW, bespreekbaar moeten maken.

**De voorzitter:**

Is dat voldoende voor nu?

**De heer Moorlag (PvdA):**

Nou, ik heb wat moeite met het pleidooi om meer onderzoeken te gaan doen. Daar kun je moeilijk op tegen zijn, maar uit de aanpak van de aardgasproblematiek in Groningen weet ik dat dat pleidooi ook vaak wordt gebruikt om maatregelen uit te stellen en het probleem voor je uit te schuiven. Met het doen van onderzoek stopt het scheuren van

funderingen en muren niet. Mijn vraag is of de VVD de urgentie voelt om te komen met een veel intensievere aanpak, waarvan peilverhoging deel uitmaakt, om de schade bij woningeigenaren te gaan voorkomen.

Mevrouw **Lodders** (VVD):

Ik heb niet geprobeerd om het probleem voor me uit te schuiven. Integendeel. Volgens mij heb ik in verschillende debatten die wij hierover of over aanverwante onderwerpen hebben gevoerd, ook zelf al gepleit om naar het veenweidegebied te kijken. Volgens mij was ik zelfs de initiatiefnemer om daar met deze commissie op werkbezoek te gaan. Dat was niet voor niets, zeg ik in de richting van de heer Moorlag en zeker ook van mevrouw Bromet. Ik wil het probleem juist aanpakken en kijken wat je daar wél kan doen. Ik heb er ook al voor gepleit om daar andere gewassen te telen. Dat is ook een soortement innovatie. Op die manier kan je bekijken wat daar kan. Weet je, als het waterpeil omhooggaat, kan je daar bijvoorbeeld geen aardappelen of gras telen. Dat betekent dat die boeren ruimte en een verdienmodel moeten hebben – dat hoor ik de heer Moorlag meestal niet noemen – om daarmee aan de slag te gaan. Tuurlijk moet het probleem opgelost worden. Het verhogen van het waterpeil kan daar een onderdeel van zijn, maar dat werkt niet overal. Daarom haalde ik het voorbeeld aan dat deze week in het nieuws was, waarbij het waterpeil drastisch zou worden verlaagd. Ik zou wel willen weten of het daadwerkelijk werkt en helpt voor de mensen. Maar goed, volgens mij hoort dit niet in deze commissie, maar wellicht kan de Minister er iets over zeggen.

De **voorzitter**:

Mevrouw Dik-Faber heeft nog een vraag aan u.

Mevrouw **Dik-Faber** (ChristenUnie):

Ik hoorde mevrouw Lodders van de VVD ook wat zeggen over de supermarkten. De Minister heeft er een brief over gestuurd. Ik weet niet helemaal zeker of die vandaag ook op de agenda staat. Er wordt geknikt; gelukkig, hij staat op de agenda, dan mag ik er ook een vraag over stellen aan mevrouw Lodders. Mevrouw Lodders zei zojuist dat ze de brief teleurstellend vond, omdat er heel veel gepraat wordt met supermarkten. We weten dat de supermarkten een belangrijke schakel zijn tussen de boer en de consument als het gaat om een goed inkomen voor de boer, gezonder eten en het productaanbod. Mevrouw Lodders is teleurgesteld, dus ik dacht: is de VVD dan nu voorstander van wat meer richtinggevende uitspraken richting supermarkten? Is zij wellicht nu ook voorstander van convenanten, regels en wetgeving? Ik ben heel benieuwd. Dat zou namelijk een koerswijziging van de VVD zijn.

Mevrouw **Lodders** (VVD):

Nou, ik ben niet voor allerlei regels en dat soort zaken. Het gaat mij erom dat die boer en tuinder gewoon een goede prijs betaald krijgen voor de producten die zij leveren. Als er organisaties zijn – welke in de keten dan ook – die allerlei extra duurzaamheidsvragen stellen, dan vind ik dat die boer daarvoor betaald moet worden. Worden ze daar niet voor betaald, dan kan je twee dingen doen. Mevrouw Dik-Faber kiest dan voor regels en afspraken maken. Ik zou zeggen: dan is er blijkbaar geen vraag naar. Je moet luisteren naar vraag en aanbod en die moet je in balans brengen. Op het moment dat er meer duurzaamheidseisen gevraagd worden, is het uitgangspunt: daar betaalt u dan ook voor. En daar heeft die supermarkt een belangrijke rol in. Op het moment dat ze die niet pakken, kan je dus ook die eisen niet stellen.

Mevrouw **Dik-Faber** (ChristenUnie):

We zijn het erover eens dat boeren een eerlijke prijs moeten krijgen voor de producten die ze leveren. Als er een plus wordt geleverd door de

boeren op het gebied van duurzaamheid, dan moeten ze daar ook voor beloond worden. Maar dan vraag ik toch aan mevrouw Lodders hoe zij dat wil realiseren. Want de vraag naar bijvoorbeeld biologisch en meer duurzaam geproduceerd voedsel is er wel degelijk. Kijk ook naar de coronatijd: toen zijn mensen veel bewuster gaan eten. Mensen willen gezonder gaan eten. De vraag is er dus wel degelijk. Maar als de supermarkten daar niet voor betalen en als die neerwaartse druk op de prijzen er toch is, terwijl de prijs uiteindelijk door de boer betaald moet worden, wat gaat mevrouw Lodders dan doen richting supermarkten om daar toch een stap te zetten?

Mevrouw **Lodders** (VVD):

Ik ga niet mee in het frame dat biologisch gezonder of duurzamer zou zijn. Ik vind het belangrijk dat in de supermarkten en in de winkels een breed aanbod ligt van allerlei producten. De consument is degene die daarin zijn keuze maakt. Dus laten we dat vooropstellen. Op het moment dat dat achterblijft, dan is daar blijkbaar minder vraag naar. Je kan met elkaar allerlei duurzaamheidseisen vaststellen en daaraan voldoen om mensen te stimuleren om misschien inderdaad iets duurzamer voedsel te produceren; en de Nederlandse voedselproductie is natuurlijk al heel erg duurzaam. Maar dan moet er wel iets tegenover staan. Als er niets tegenover staat, dan vind ik dat die boeren en tuinders onze steun moeten hebben. Daar moeten ze op kunnen rekenen.

De **voorzitter**:

Oké, punt.

Mevrouw **Lodders** (VVD):

Dan moeten ze op de politiek kunnen rekenen. En dat kunnen ze niet, omdat ik merk, ook bij de ChristenUnie, dat er elke keer meer voorwaarden gesteld worden. U moet vooral dus ook richting uzelf kijken, zeg ik tegen mevrouw Dik-Faber.

De **voorzitter**:

Ik geef mevrouw Dik-Faber het woord voor haar inbreng.

Mevrouw **Dik-Faber** (ChristenUnie):

Dank u wel, voorzitter. Het zijn verwarrende tijden voor mensen in ons land. Het coronavirus gaat rond en gisteren en afgelopen week zijn ook weer nieuwe maatregelen genomen om het reproductiegetal weer onder de 1 te krijgen. Ik denk dat heel veel mensen onzekerheid ervaren over de toekomst, maar dat er bij boerengezinnen nog veel meer onzekerheid is. De kranten staan namelijk vol met berichten over stikstof, over klimaat, over biodiversiteit, dierenwelzijn, gezond eten en ga zo maar door. Dit zijn allemaal maatschappelijke opgaven die ook het boerenerf raken. Mensen praten over je, ze hebben een mening over je, maar ze praten niet vaak mét je.

Nu ga ik gelukkig veel op werkbezoek – nu even niet, maar tot recent wel. Bij werkbezoeken praat ik veel over hoe de toekomst voor de landbouw in ons land eruitziet. Dan merk ik dat de meeste boeren en boerinnen van harte bereid zijn om mee te doen. Dat hebben ze de afgelopen decennia ook laten zien. Het ontwikkelvermogen in de landbouw is groot, maar ze kunnen het niet alleen. Het vraagt om een systeemverandering waarin iedereen meedoet: niet alleen de boeren, maar ook het onderwijs, de erfbetreders, de banken, de levensmiddelenindustrie, de supermarkten en niet in de laatste plaats natuurlijk ook wijzelf als consument. Deze Minister heeft met kringlooplandbouw een stip op de horizon gezet en daar ben ik blij mee. Ik denk dat de Europese Van-Boer-tot-Bordstrategie en het nieuwe Europese landbouwbeleid deze ontwikkeling ook zullen ondersteunen.

Voorzitter. Ik heb de afgelopen jaren regelmatig aandacht gevraagd voor de verbinding tussen boeren en burgers. Ik hoop dat we in eigen land veel meer een voedselcultuur krijgen en meer waarderen wat er in eigen land geproduceerd is. De Minister ging op binnenlandse handelsmissie. Ik ben heel erg benieuwd naar haar ervaringen. Geven de rijksoverheid maar ook decentrale overheden nu het goede voorbeeld en worden hier nu vooral producten uit eigen land aangeboden?

Voorzitter. We hebben al regelmatig gesproken over een benchmark in supermarkten, waarbij inzichtelijk wordt gemaakt hoeveel lokaal en duurzaam geproduceerd voedsel in het schap ligt, zodat er meer transparantie ontstaat, ook voor de consument. Hoe staat het met die benchmark?

Voorzitter. In Duitsland maakt de supermarkt de echte kosten van voedsel voor de consument inzichtelijk. Ik zie dat nog niet zo gauw gebeuren in Nederland, maar ik doe bij dezen ook een oproep aan de supermarkten. Soms dekt een opslag van enkele centen al de echte kosten af. Je weet dat met een opslag van enkele centen boeren al zoveel meer kunnen doen op het gebied van milieu en dierenwelzijn. Dat zou een wake-upcall voor ons allemaal moeten zijn. Daarbij raak ik ook het verdienvermogen van de boeren. Ik kan aansluiten bij alle vragen die hierover door de CDA-fractie zijn gesteld.

Voorzitter. De Minister heeft een transitiefonds voor kringlooplandbouw. Wanneer gaat dit van start? Hoeveel boeren hebben hiervan al gebruikgemaakt of zullen hiervan gebruikmaken? In hoeverre is het agrarisch onderwijs gericht op kringlooplandbouw? Ik noem in dit verband ook de onderzoeksbudgetten aan bijvoorbeeld de WUR. Grote partijen in de gangbare landbouw zijn draagkrachtig genoeg om hier financieel aan bij te dragen, maar dat geldt niet voor de kleinere, innovatieve spelers. Wat kan de Minister hierin betekenen, zeker als het gaat om publiek-private financiering?

Voorzitter. Een specifiek onderdeel gaat over biologische landbouw. Dat is 3,8%. Het Europese gemiddelde is 7,7%. Nu is er in de Van-Boer-tot-Bordstrategie een ambitie opgenomen van ten minste 25% biologisch landbouwareaal in 2030. Gaan we dat realiseren? Wat zijn de succesfactoren in landen als Denemarken en Oostenrijk? Wat kunnen we van hen leren? Kunnen boeren die omschakelen naar biologisch en twee jaar lang extra kosten hebben, ook gebruikmaken van het transitiefonds waar ik al even aan refereerde?

**De voorzitter:**

Een moment. De heer Wassenberg heeft een vraag voor u.

**De heer Wassenberg (PvdD):**

Mevrouw Dik-Faber had het net over het verdienmodel van boeren. Daar maakt de ChristenUnie zich zorgen over. Daar maakt ook de Partij voor de Dieren zich zorgen over. Want als we gaan kijken naar het aantal boeren, dan blijkt het aantal boerenbedrijven in de afgelopen vijf jaar te zijn afgenomen van 65.000 tot 53.000. Dat zijn cijfers van het CBS. Dat betekent zeven bedrijven per dag. Als je het uitsmeert over de laatste twintig jaar, dan is het aantal afgenomen met zes bedrijven per dag. Ik heb vanochtend al die cijfers van het CBS opgezocht. Mevrouw Dik-Faber heeft via de ChristenUnie nu drieënhalve jaar in de coalitie gezeten. De laatste jaren gaat het dus nog steeds zo fout. Is mevrouw Dik-Faber het met mij eens dat we gewoon echt iets moeten doen om te voorkomen dat het ene na het andere boerenbedrijf omvalt en dat we moeten zorgen voor minder dieren en meer boeren? We moeten dus af van de intensivering. We moeten zeggen: meer boeren, minder dieren.

**Mevrouw Dik-Faber (ChristenUnie):**



Ik zie ook met lede ogen aan dat heel veel boeren in ons land stoppen, zeker als de reden daarvan is dat boeren voor zichzelf geen toekomst zien. Daar ben ik gewoon echt heel verdrietig over. Er zijn natuurlijk ook boeren die er zelf voor kiezen om te stoppen, bijvoorbeeld omdat ze geen bedrijfsopvolger hebben. Dat is dan de keuze van boeren. Ik zie dat dat gebeurt. Er is ook een fonds voor in het leven geroepen, voor een warme sanering voor met name de varkenshouderij. En ik zie dat doordat boeren vrijwillig gebruikmaken van dit fonds, het aantal dieren in Nederland ook afneemt. Maar ik ben verdrietig over elke boer die stopt tegen zijn zin. Verder vind ik ook dat we toe moeten naar extensivering. Dat was nog een tweede vraag die besloten lag in de vraag van de heer Wassenberg.

De heer **Wassenberg** (PvdD):

Om nog even op dat laatste terug te komen: ik wil ook even kijken naar de mechanismen. Waarom valt het ene bedrijf na het andere om? Boeren in de intensieve veehouderij moeten investeren in stallen, maar dan zegt de bank, bijvoorbeeld de Rabobank: prima als je investeert, maar dan gaat wel het aantal dieren omhoog. Dan kunnen boeren twee dingen doen: of ze vallen om, of ze worden groter. De politiek heeft de afgelopen decennia op die intensivering gestuurd, maar de banken ook. Hoe denkt mevrouw Dik-Faber dat we uit die wurggreep kunnen komen en dat we boeren uit die klem van toenemende intensivering kunnen halen? Want daar ligt echt een groot probleem. Dat geldt niet voor alle boeren, maar er ligt een groot probleem besloten in die intensivering.

Mevrouw **Dik-Faber** (ChristenUnie):

Ik herken het probleem dat de Partij voor de Dieren hier schetst. We zijn het op een aantal punten gewoon oneens, maar wat betreft de druk op boeren gaat er iets niet goed als ze moeten investeren en vervolgens die investering alleen maar kunnen terugverdienen door schaalvergroting en intensivering. Ik vind het ingewikkeld om hier in een tweede termijn van een interruptie een antwoord op te geven. Ik heb ook in mijn inbreng aangegeven dat een systeemverandering niet alleen door de boeren kan worden geleverd. Daar zal iedereen aan moeten bijdragen, van de boer tot en met de consument, maar ook de erfbetreders en ook de banken. En als ik dan zie wat voor brieven banken de wereld in slingeren, dan denk ik: kijk ook even naar jezelf. Hier hebben banken ook een belangrijke rol in. Dus misschien moeten we dat gesprek met de banken maar eens aangaan.

De **voorzitter**:

De heer Madlener heeft nog een vraag aan u.

De heer **Madlener** (PVV):

Ja, ook aan mevrouw Faber van de ChristenUnie. De ChristenUnie heeft ook de Minister geleverd, dus die heeft veel te zeggen over het afgelopen beleid. Ik heb al vaak aandacht gevraagd voor die schaalvergroting. Ik heb ook een motie ingediend om het beleid te toetsen op wat het doet voor het aantal boeren. Daar is de ChristenUnie dan niet voor. Dat snap ik dan niet. De ChristenUnie zegt hier: we maken ons zorgen. Maar het beleid gaat maar door. De schaalvergroting gaat maar door. Het aantal boeren neemt maar af. Die sanering varkenshouderij is een mooi voorbeeld.

De **voorzitter**:

En uw vraag is?

De heer **Madlener** (PVV):

Het aantal varkens neemt dan misschien met 10% af, maar het aantal varkensboeren met een veel groter percentage.

De **voorzitter**:  
En uw vraag is?

De heer **Madlener** (PVV):  
Waar is de ChristenUnie hier mee bezig?

Mevrouw **Dik-Faber** (ChristenUnie):  
De ChristenUnie is bezig met een visie op kringlooplandbouw. Ik denk dat dat de stip op de horizon is die we boeren gaan bieden. Het mooie is dat we dat niet alleen hoeven te doen. Onze boeren zitten in een Europese markt. Er komt steun vanuit Europa om boeren te helpen de transitie vorm te geven. Dat zal ervoor zorgen dat ze niet meer gedwongen worden om de route van schaalvergroting te kiezen. De ChristenUnie is dus blij met Europa. Ik constateer dat de PVV zegt: we stappen uit Europa. Ik weet een ding zeker, namelijk dat als we die route gaan volgen, onze boeren helemaal geen toekomst meer hebben.

De **voorzitter**:  
Ik ga toch echt vragen om de antwoorden wat korter te houden. De heer Madlener, laatste vraag.

De heer **Madlener** (PVV):  
Dit antwoord is gewoon totaal gelogen. Het is gewoon onjuist. De Europese Unie is helemaal niet bezig met beleid om de sanering van het aantal boerenbedrijven te stoppen. Waar haalt u dat vandaan?

Mevrouw **Dik-Faber** (ChristenUnie):  
Met Europa krijgen we een Van-Boer-tot-Bordstrategie. Daar gaan alle Europese landen aan meedoen. Met Europa krijgen we het Europese landbouwbeleid, wat onze boeren gaat helpen de transitie in gang te zetten. Ik denk dat dat een goede stip aan de horizon is. En ik constateer dat als we de route van de PVV gaan volgen en uit Europa stappen, de handel die onze boeren in Europa hebben op achterstand komt te staan en dat ontzettend veel boeren in ons land zullen omvallen. Dat is niet wat de ChristenUnie wil en dat is wel wat de PVV wil. Met het beleid van de PVV houden we echt geen boeren meer over in ons land.

De **voorzitter**:  
Ik wil u vragen om af te ronden. O nee, niet om af te ronden; u heeft nog anderhalve minuut. Gaat u verder.

Mevrouw **Dik-Faber** (ChristenUnie):  
Voorzitter, ik moet even kijken waar ik ben gebleven. Volgens mij was het bij de vraag of boeren die willen omschakelen naar biologisch en die twee jaar lang extra kosten hebben, ook gebruik kunnen maken van het transitiefonds. Ik heb het al gehad over de supermarkten, maar ik zou het heel goed vinden als er ook afspraken komen met cateraars en de horeca. Wordt dat gesprek ook met die sectoren gevoerd?  
Ik heb gezien dat de biologische sector een oproep doet aan de rijksoverheid om tot een soort promotiecampagne voor biologisch te komen. Dat lijkt me echt niet aan de orde. Hier ligt gewoon echt een verantwoordelijkheid voor de sector zelf. Ik zie wel dat consumenten gewoon niet goed weten wat biologisch is. Wat betekenen al die verschillende keurmerken? Wat is biologisch? Kan het Voedingscentrum hier wellicht een rol in spelen, vraag ik aan de Minister.  
Voorzitter. Vanwege de tijd sla ik een aantal vragen over.  
Ik kom tot slot bij een geliefd onderwerp. Dat is voedselverspilling. De Europese doelstelling is: de helft minder voedselverspilling bij consumenten en in de detailhandel. Nu is de verspilling in supermarkten 1,7%. Dat lijkt niet veel, maar het is nog aanzienlijk als het gaat om volume.

Bovendien vindt veel verspilling plaats door de inkoopkosten. Eerder is mijn motie aangenomen om op Europees niveau de cosmetische eisen in handelsnormen te schrappen. Mijn vraag is wat de stand van zaken is. Echt tot slot, voorzitter. Jong geleerd is oud gedaan. De Minister heeft een speciale Donald Duck-uitgave uitgebracht die op scholen is uitgedeeld. Er worden smaaklessen gegeven. Mijn fractie is daar heel erg enthousiast over. Maar zouden er ook kansen zijn om het EU-Schoolfruitprogramma aan te passen? Nu worden namelijk alleen klasse I-producten geleverd, terwijl klasse II-producten er misschien een beetje anders uitzien, maar net zo lekker zijn. Ik wil graag via een bode het boek Meneer Tweebeenpeen aan de Minister overhandigen. Meneer Tweebeenpeen ziet er misschien een beetje anders uit, maar is gewoon net zo lekker. Wat zou het toch mooi zijn als dit soort groenten en fruit ook bij kinderen wordt aangeboden in het Schoolfruitprogramma.

Dank u wel.

**De voorzitter:**

Dank u wel. We zullen zorgen dat het boek via de bode bij u komt, Minister. Dan geef ik nu graag het woord aan de heer Bisschop van de SGP.

**De heer Bisschop (SGP):**

Voorzitter, dank u wel. Vandaag is het precies een jaar geleden dat vele boerengezinnen met de trekker massaal naar Den Haag reden. Verrassend daarbij was de enorme steun die vanuit het publiek kwam, van de burgers. Die positieve houding biedt perspectief. Daarom stel ik maar direct een concrete vraag: wil de Minister bij de uitwerking van het omschakelfonds het ondersteunen van financiering van duurzame landbouwbedrijven door lokale landbouwcoöperaties meenemen? Voorzitter. Dan de reactie vanuit Den Haag. Ik onthoud mij van een oordeel en laat de conclusie graag aan u. Ik noem wat voorbeelden. De veevoermaatregel. De blijvende openeinderegeling rond het verdienmodel. Waar blijft het wetsvoorstel oneerlijke handelspraktijken en de verduidelijking van de landbouwpositie in de Mededingingswet? Waarom is er van de 75 miljoen euro voor het Jongeboerenfonds nog nauwelijks wat uitgegeven? Ik heb daar ook schriftelijke vragen over gesteld. Waarom 30 miljoen extra stroombelasting voor glastuinbouwbedrijven, als we juist een overstap van gas naar stroom willen? En waarom worden honderden miljoenen euro's gestoken in sanering, terwijl voor stikstof en klimaat veel meer winst behaald kan worden met emissiereductie bij blijvende bedrijven? En dan dreigt de Minister met het afdwingen van klimaatmaatregelen op individuele bedrijven. Eerlijk gezegd houd ik mijn hart vast. Het gaat hier om natuurlijke processen en niet om het verstoken van fossiele brandstoffen. Boeren laten zich adviseren, participeren in projecten, gebruiken voeradditieven. Mijn vraag voor nu op dit punt is dus: hoe krijgen boeren de credits voor allerlei vrijwillige managementmaatregelen die ze nemen? En dan heb ik nog één vraag op dit punt: gaat de Minister voorkomen dat stoppende varkensboeren door overmacht deadlines moeten passeren en zo subsidie mislopen?

Voorzitter. Dan het punt van praktijkonderzoek. Bij de inzet op praktijkonderzoek en experimenteerruimte is een open oor belangrijk én de moed en de ruimte om een keer buiten de gebaande wegen te kunnen en durven gaan. In de Kamerbrieven mis ik bijvoorbeeld te veel het onderwerp mestkwaliteit. Onderzoek van Vanhoof en Nigten – veel boeren hebben daaraan meebetaald – laat zien dat die kwaliteit een belangrijke factor is bij de emissie en bij het bodembeheer en dat vervolgonderzoek daarvoor nodig is. Concrete vraag: is de Minister bereid om een voorstel voor vervolgonderzoek alsnog op te pakken en dat te ondersteunen? Het laatste punt, voorzitter: de Van-Boer-tot-Bordstrategie. De SGP vindt de Minister op dit punt eerlijk gezegd veel te positief. Er zitten goede

elementen in, maar het is ook een enorme EU-sneeuwbal met steeds meer dictaten. Meer dierenwelzijnsregels, een wetgevingsvoorstel voor een kader voor een duurzaam voedselsysteem, minimaal 25% biologische landbouw – Europees of Nederlands of regionaal of wat is het? – 50% minder nutriëntenverliezen, 20% minder mest, 50% minder chemische gewasbeschermingsmiddelen, 50% minder antibiotica, met 2017 als referentie, zeggen de Europese ambtenaren. Daar zijn ze klip-en-klaar over in een presentatie die door hen verzorgd is. En daarbij komt nog de 55% ambitie voor CO<sub>2</sub>-reductie, waarvan het kabinet nog niet eens weet wat dat betekent voor de landbouw. Dat gevoegd bij de Europese GLB-controle op de nationale strategische plannen. Ik heb geen goed gevoel bij deze giga Europese sneeuwbal die eigenlijk alleen maar groter wordt.

Waarom gaat de Minister in het BNC-fiche nauwelijks in op de potentiële gevolgen? Mijn vraag is concreet of zij binnenkort voor de verschillende strategieonderdelen een eerste oordeel over de subsidiariteit, de proportionaliteit en de potentiële impact wil geven. Er wordt in het BNC-fiche wel iets op ingegaan, maar dat is zo algemeen dat er geen reëel beeld door ontstaat.

Laten wij zorgen dat wij niet achter de Europese feiten aanlopen. Brussel wil bijvoorbeeld 20% minder meststoffengebruik in 2030. Ik wil graag een reflectie van de Minister op de gevolgen hiervan.

En verder – tot slot, voorzitter – mis ik in de Europese aanpak een serieuze koerswijziging bij handelsverdragen en het mogelijk maken van toepassing van hoogwaardig diermeel in diervoeders als sojavervanging. Voorzitter, ik dank u zeer.

**De voorzitter:**

Hartelijk dank. Dan geef ik nu graag het woord aan de heer Madlener van de PVV.

**De heer Madlener (PVV):**

Dank u wel, voorzitter. Het lijkt soms wel oorlog tegen de boeren.

Sommige partijen zijn daar eerlijk over, zoals D66 of de Partij voor de Dieren, maar sommige partijen voeren die oorlog liever stiekem, via...

**De voorzitter:**

Nee, meneer De Groot, ik vind dit niet echt een persoonlijk feit. Sorry, het spijt me heel erg.

**De heer De Groot (D66):**

Nee, ik heb gewoon een vraag.

**De voorzitter:**

O, een vraag. Dan is het goed. Ga uw gang.

**De heer De Groot (D66):**

Kijk, D66 geeft aan dat het zo niet langer kan. Dat is een ongemakkelijke boodschap; dat blijkt ook uit de reacties. D66 gaat daarover ook in gesprek met boeren en geeft een alternatief aan dat wél kan en dient daar ook voorstellen over in. Dat noem ik geen oorlog; dat is gewoon ons werk hier.

**De voorzitter:**

En uw vraag is?

**De heer De Groot (D66):**

Of de heer Madlener die kwalificatie anders zou willen benoemen.

**De voorzitter:**

Daarmee maakt u het toch een persoonlijk feit. Maar het is als vraag geformuleerd. Gaat uw gang.

De heer **Madlener** (PVV):

Nou ja, als ik kijk naar het beleid van de afgelopen jaren, dan vind ik het wel een soort oorlog, ja. Ik vind het een soort strijd tegen de boeren. Daar doet D66 toch ook vaak een schepje bovenop – dat weet u zelf ook, meneer De Groot – door te zeggen dat dit slechts «de amuse» is. En het gaat maar door. In mijn betoog zal ik onderbouwen waarom ik het als een oorlog ervaar, maar het is aan eenieder om dat zelf te kwalificeren. Het is een zware term, maar ik denk dat een heleboel boeren het zo ervaren. Kijk maar naar de protesten.

De **voorzitter**:

De heer De Groot? Nee, meneer Wassenberg, u bent al door uw interrupties heen.

De heer **Wassenberg** (PvdD):

Voorzitter, mevrouw Bromet kreeg net een halve derde interruptie. U wilt ons toch niet ongelijk behandelen?

De **voorzitter**:

Nee. Dat was een fout van mij, dus daar bied ik mijn diepe, diepe excuses voor aan, maar ik heb het van tevoren gezegd. Ik heb het niet goed gedaan en dat spijt me dus zeer, maar ik ben niet onfeilbaar. En ik ga het niet toestaan.

De heer **Wassenberg** (PvdD):

In de praktijk worden we dus wel ongelijk behandeld.

De **voorzitter**:

Dat klopt. Het spijt me heel erg.

De heer **Wassenberg** (PvdD):

Nou, dank u daarvoor.

De **voorzitter**:

Het klopt. Ik kan er niets meer aan veranderen.

De heer **Wassenberg** (PvdD):

Dat kunt u wel veranderen. U kunt mij het woord geven om...

De **voorzitter**:

Nee, dat ga ik dus niet doen.

De heer **Wassenberg** (PvdD):

... meneer Madlener te beantwoorden.

De **voorzitter**:

Nee, want dan ga ik door in mijn fout. Dat ga ik niet doen. De heer De Groot, wilt u nog een tweede vraag stellen? Nee, oké. Dan wil ik vragen aan de heer Madlener om door te gaan.

De heer **Madlener** (PVV):

Sommige partijen zijn dus eerlijk. Sommige partijen zijn dat niet. Die voeren die oorlog via ingewikkeld beleid, zoals via Brussel en de Europese Unie. Dat is, zeg maar, hun geheime wapen. Ik zeg tegen CDA, VVD, PvdA en de ChristenUnie: jullie zijn de Europese Unie. Jullie zijn het zelf.

Stikstof- en klimaatbeleid worden steeds maar ingezet en gebruikt om nieuwe regels te introduceren, waarbij de boerenstand steeds kleiner wordt gemaakt. En dat moet stoppen.

Onze voedselzekerheid is van cruciaal belang voor de toekomst. Onze boeren produceren zeer efficiënt en hebben al een enorme bijdrage geleverd aan die klimaatonzin. Een kwart minder uitstoot sinds 1990 en het is nog niet genoeg volgens de meeste partijen. De regeldruk is inmiddels zo ingewikkeld geworden dat we op het punt zijn aangekomen dat niemand het meer weet. Mest injecteren of bovengronds uitrijden? Een koeiendieet. Dure stalsystemen die niet blijken te werken en zelfs gevaar opleveren. Dure uitkoopregelingen. Beleid om diervriendelijker te produceren, maar tegelijk de grenzen openzetten voor dieronvriendelijke producten uit Oekraïne. Stikstofuitstoot tegengaan door een puur symbolische 100 km/u-maatregel en tegelijkertijd gigantische hoeveelheden houtverbranding subsidiëren. Het is een regelpuin hoop waar iedere partij zijn stokpaardjes uit kan halen. Een enorme bureaucratie waar de politieke kaste goed op kan gedijen, maar waar burgers en boeren alleen maar armer en ongelukkiger van worden. Terwijl de methaanuitstoot in Afrika explodeert en de Nederlandse boeren juist 25% minder zijn gaan uitstoten, gaat Nederland gewoon door met boertje pesten. Het aantal agrarische bedrijven is de afgelopen twintig jaar bijna gehalveerd. Dat is toch schokkend? Er is sprake van een enorme schaalvergroting en het aantal boeren wordt dus steeds kleiner. Het water staat vele kleine familiebedrijven dan ook aan de lippen. Steeds weer worden de kleinere en middelgrote gezinsbedrijven de dupe van nieuwe en dure regels. Of worden ze zelfs uitgekocht met miljarden belastinggeld. Investerings in de verliesgevende sfeer dus. Ook vandaag...

**De voorzitter:**

Een moment. Mevrouw Lodders heeft een vraag.

Mevrouw **Lodders** (VVD):

Dat was een hele lijst met opsommingen van allerlei punten van de heer Madlener. Het zou hem sieren om vooral ook even te kijken naar de punten waar de PVV zelf verantwoordelijk voor is. Ik heb samen met collega Geurts gekeken naar bijvoorbeeld de suikerbietenteelt. Ook de heer Bisschop is daar een warm pleitbezorger van. Dat is een akkerbouwteelt in Nederland die verloren gaat omdat de PVV ons daar niet bij wil steunen. Wil de PVV ook daarnaar kijken?

De heer **Madlener** (PVV):

Ik probeer een groot plaatje te schetsen van wat er is gebeurd de afgelopen twintig jaar en waar de VVD een groot stempel op heeft gedrukt. En ik probeer de ogen te openen voor die schaalvergroting. Het aantal boeren is gehalveerd. Dat is toch schokkend? Ik heb al vaker in deze commissie geprobeerd om hier aandacht voor te vragen, maar niemand gaat erop in. Ik deel de zorgen over de boerenstand en ik zou ook graag willen dat alle regels die wij hier afspreken, ook die uit Brussel komen, getoetst worden op gevolgen voor die bedrijven. Dat gebeurt gewoon niet.

Mevrouw **Lodders** (VVD):

Ik voel hier een hele kleine opening bij de heer Madlener, dus laat ik hem positief aanvliegen. Dan ga ik het echt hebben over de suikerbietenteelt. Omdat we geen gecoat zaad meer kunnen gebruiken, gaat de suikerbietenteelt in de komende twee, drie jaar uit Nederland verdwijnen. Dat is een aderlating voor de akkerbouw. Kunnen wij elkaar vinden om te zorgen dat die teelt, net zoals in de rest van Europa – sorry, er is toch een kleine

Europese link – ook in Nederland behouden kan blijven? Het is een simpele vraag, te beantwoorden met alleen een ja of een nee.

De heer **Madlener** (PVV):

De Nederlandse agrarische sector is iets breder dan de suikerbieten teelt, natuurlijk. Ik vind het heel moeilijk om op dit specifieke punt in te gaan.

Mevrouw **Lodders** (VVD):

Nee dus.

De heer **Madlener** (PVV):

De boeren die... Ja, ik begrijp uw vraag, maar ik vind het moeilijk om erop in te gaan. Het is zo'n klein punt. Kijk, mijn verhaal is dat wij hier heel veel bezig zijn met geneuzel en regeltjes dit en regeltjes dat. Het is de opeenstapeling van al die maatregelen die leidt tot het afnemen van de boerenstand in Nederland. En daar maak ik me zorgen over. Ik wil dus eigenlijk weg uit dat regeltjesgeneuzel. Ik wil gewoon de grote lijn hier schetsen. Wat is er in Nederland de afgelopen twintig jaar gebeurd? Daar maak ik me grote zorgen over. En ik denk dat heel veel boeren zich zorgen maken over de toekomst. Dat zie je ook aan de jonge boeren. Dit kan toch zo niet doorgaan?

Nou ja, ik ga maar verder met mijn verhaal.

De **voorzitter**:

Er is een vraag van de heer Geurts?

De heer **Geurts** (CDA):

Ja, ik merk dat de heer Madlener hier toch een beetje in verlegenheid komt, want de heer Graus, zijn collega, houdt een totaal ander verhaal. Dat verhaal is 180 graden anders dan het verhaal dat de heer Madlener hier houdt. Mijn vraag is: wie is nou de echte PVV'er?

De heer **Madlener** (PVV):

De heer Graus houdt precies hetzelfde verhaal. Die maakt zich namelijk altijd enorm zorgen over de gezins- en familiebedrijven. Dat weet u ook. Dus hij probeert om het verdienmodel voor de kleinere gezins- en familiebedrijven in stand te houden, zodat die kleinere familiebedrijven kunnen blijven bestaan in Nederland. Dat heeft hij hier al jaren te vuur en te zwaard gedaan, met allerlei voorstellen. Het is juist die kleinschaligheid die we hier hebben die we moeten koesteren. En juist de heer Graus is daar een enorm voorstander van. En ja, de heer Graus is het met de PVV eens dat we dat op een diervriendelijke manier moeten doen, op een zo milieuvriendelijk mogelijke manier. Maar ja, we slaan nu wel door in allerlei regels, nu uit Brussel, terwijl onze boeren worden weggeconcentreerd. En dat kan natuurlijk niet. Dat is het grote verhaal. Het gaat dan niet om een coating voor suikerbieten, maar het gaat om het grote verhaal. En ik hoop dat u dat ook aanspreekt.

De heer **Geurts** (CDA):

Het grote verhaal? Het gaat om de details! De PVV zegt dat de snelheid bij slachtlijnen naar beneden moet. De boer is gedupeerd. Het is terecht wat mevrouw Lodders van de VVD aangeeft over gewasbescherming. Dan helpt de PVV D66 en GroenLinks gewoon aan meerderheden in de Kamer. Het gevolg daarvan is dat de bieten teelt op deze manier uit Nederland verdwijnt door oneerlijke concurrentie. En zo kan ik nog wel een paar andere onderdelen opnoemen, zoals diertransporten. Ik heb nog een heel lijstje waarover de PVV hier gewoon een heel oneerlijk verhaal vertelt.

De **voorzitter**:

Rondt u af? Uw vraag?

De heer **Geurts** (CDA):  
Wees daar dan eerlijk over, zeg ik tegen de PVV.

De heer **Madlener** (PVV):  
Ik ben juist eerlijk over het verhaal van diervriendelijk produceren. Daar zijn wij inderdaad voor. Boeren die dat niet willen doen, zullen daar misschien ook wel hinder van hebben. Maar dat heeft toch niets te maken met de grote bulk aan regels, aan stalsystemen en aan handelscontracten die ik net allemaal heb opgenoemd? Bij die handelscontracten gaat het over miljoenen tonnen aan importproducten waar wij niet mee konden concurreren. En dan al die stikstofregels van nu. Dat is toch onvergelijkelijk? Wij zijn inderdaad voor een kleinschalige, diervriendelijke landbouw. Natuurlijk zullen grootschalige boeren er misschien ook weleens last van hebben, maar we moeten wel oog houden voor de grote lijn. Dat probeer ik hier te doen. Ik ga dus niet mee in uw verhaal over een voorbeeldje.

De **voorzitter**:  
Vervolg uw betoog.

De heer **Madlener** (PVV):  
Voorzitter. Timmermans komt nu weer met zijn strategie. Deze strategie zal verdere desastreuze effecten hebben op de Nederlandse landbouw. Ik heb net al tegen de heer Moorlag van de PvdA gezegd dat de dubbele moraal ervan afdruipt. Ze meten met twee maten. De heer Timmermans legt nieuwe regels op aan onze boeren, terwijl de import uit Brazilië, Noord-Amerika en Oekraïne vrij spel krijgt. Het is schaamteloze hypocrisie. De glyfosaatsoja en tot snippers vermalen bossen komen met scheepsladingen Nederland binnen, terwijl het kabinet de Nederlandse boeren afknijpt. Steeds meer kleine boeren zien het niet meer zitten in Nederland. De kracht van de Nederlandse landbouw zit ook in kleinschaligheid. Ik heb daar al vaak aandacht voor gevraagd en moties over ingediend, maar helaas kan ik daar geen gehoor voor vinden in deze commissie. Ik heb opnieuw de volgende vragen. Is de Minister bereid om bij iedere nieuwe maatregel voor de landbouwsector tevens te kijken naar de gevolgen voor schaalvergroting? Is de Minister bereid om de enorme achteruitgang van het aantal agrarische bedrijven als probleem te erkennen? Is de Minister bereid, samen met ons, om de schaalvergroting te stoppen?

Voorzitter. Sinds de ruilverkaveling hebben wij onze boeren al gedwongen om superefficiënt te werken, maar wij gaan nu echt over de grens van de mogelijkheden. Nog duurdere stalsystemen, nog intensievere bedrijven en nog meer concurrentie vanuit de rest van de wereld maken ons steeds kwetsbaarder. Dat willen wij dan ook stoppen. Wij willen een time-out voor al die nieuwe regels voor de Nederlandse boeren. Stop met die verdere regelzucht en denk de andere kant op. Onze natuur wordt niet bedreigd door methaan of mest, maar door de politieke bureaucraten van de gevestigde partijen.

Voorzitter. Als laatste noem ik nog een paar punten. We hebben het hier over de boeren, maar de immigratie gaat maar door. Ieder jaar komt er een stad ter grootte van Leiden bij. Daar heeft niemand het over. Dat is te schandelijk voor woorden.

Ik wil de gemeente Brielle – waar ik vlakbij woon – feliciteren, want zij zijn gestopt met de ontwikkeling van een grote biomassacentrale. U weet wel, zo'n centrale waar we al die bossen uit Noord-Amerika en Oost-Europa in verbranden.

Ik heb net begrepen dat de UK en Noorwegen een akkoord hebben gesloten over de visserij. Het kan dus wel. Ik roep de Minister nogmaals op om met Engeland te praten over de visserij. Ik weet dat de Minister het



steeds weigert, maar ik blijf het proberen. De UK wil graag een afspraak maken, dus ga ervoor.

**De voorzitter:**

Hartelijk dank. Dan geef ik nu graag het woord aan de heer Futselaar van de SP.

**De heer Futselaar (SP):**

Dank u wel, voorzitter. Ik ga niet voor het grote verhaal, maar voor het geneuzel, zoals mijn buurman het noemt. Ik vind het namelijk handig om ook nog de Minister te controleren in de tijd die we hier hebben. Ik begin met een klassieker: het zesde actieprogramma Nitraatrichtlijn, en dan specifiek de 34 kwetsbare grondwaterbeschermingsgebieden. Daarover hebben wij namelijk in juli een brief gekregen van de Minister. Dit is een buitengewoon wonderlijke brief, waarin de balans wordt opgemaakt. In slechts 11 van de 34 gebieden worden de doelstellingen in 2025 gehaald. In 12 van die 34 gebieden kunnen deze nog worden gehaald als er extra inzet wordt gepleegd, maar in 11 van die gebieden gaat het sowieso niet lukken. Ik heb veel ervaring met nakijken en 11 van de 34 is gewoon een onvoldoende. Dat is op dit moment de stand van zaken van de grondwaterbeschermingsgebieden als onderdeel van het actieprogramma. Het is onvoldoende. Deelt de Minister dit oordeel? Waarom schrijft de Minister in deze brief dat het een resultaat is om trots op te zijn? Is de Minister het met de SP eens dat in de praktijk is gebleken dat het kennelijk door de provincies gehanteerde adagium «vrijwillig, maar niet vrijblijvend», onzin is of in ieder geval ontoereikend om de doelen te halen? Kunnen wij constateren dat de betrokken provincies zich kennelijk niet aan de bestuursovereenkomst hebben gehouden? Of moeten we constateren dat de bestuursovereenkomst niet voldeed om de doelen te halen? We hebben daar in het verleden ook weleens discussies over gevoerd.

De provincies vragen specifiek om een coördinerende rol van het Rijk voor de groep waarvoor het doel sowieso niet wordt gehaald, omdat het voor hen niet inzichtelijk is te maken en het voor hen niet kan worden verzilverd. Ik weet niet wat dit betekent, maar dit zeggen ze. Neemt de Minister deze coördinerende rol op zich? Zo ja, hoe dan? We lezen daar eigenlijk niets over in de brief. Sterker nog, in een brief van april 2019 over mestbeleid, stelt de Minister hier het volgende over: «Indien onverhoopt in een of meer van de gebieden onvoldoende perspectief op doelbereik moet worden geconstateerd, zullen maatregelen worden genomen die juridisch verplicht zullen worden gesteld gedurende de looptijd van het zesde actieprogramma». Elf van die gebieden voldoen sowieso niet. Waar zijn de juridische maatregelen? Het actieprogramma loopt nog dik een jaar, dus we hebben enige haast. Wat gaat er komen?

Voorzitter. Het volgende is ook niet onbelangrijk: wat betekent dit eigenlijk voor de derogatie? De derogatie is afgelopen zomer verlengd voor dit en volgend jaar en is afhankelijk van het actieprogramma Nitraatrichtlijn, waar deze maatregelen een onderdeel van zijn. Dit betekent dus dat de Minister – wie dat dan ook moge zijn – volgend jaar met de pet in de hand naar Brussel mag om daar te zeggen: «Dit land, dat in het verleden met fosfaat uit de bocht is geschoten, dat nu een stikstofprobleem heeft en dat graag aan zijn Natura 2000-gebieden wil morrelen, heeft nu ook zijn doelstellingen in het actieprogramma niet gehaald. Maar dat land wil wel graag nog een paar jaar een uitzonderingspositie van Brussel krijgen». Er komt een dag dat Brussel gewoon «nee» zegt. Daarom stel ik de volgende vraag: wat betekent dit voor onze positie?

Voorzitter. Dan noem ik het onderwerp «van de drup naar de regen» of beter gezegd: het gebrek daaraan. Het gaat over verdroging. Er is al eerder wat over gezegd. Verdroging is een groeiend probleem. Gisteravond werd dit ook weer duidelijk in de uitzending van Nieuwsuur. In de

afgelopen decennia hebben wij, voornamelijk ten gunste van de voedselproductie, meer water afgevoerd dan onze ecologische infrastructuur aankan. Experts schatten dat de grondwaterstand door gerichte politieke keuzes – dus niet door natuurlijke processen – meer dan een halve meter lager is geworden. Dat is gewoon een groot probleem, vooral in een tijd waarin droge seizoenen steeds vaker voorkomen en meer regel dan uitzondering zullen zijn. In een tijd waarin water schaars wordt en de gebruiksbehoefte groeit, is dit ook dramatisch nieuws voor de stand van de natuur, kwetsbare dieren, de achteruitgaande insectenpopulatie en de algemene biodiversiteit.

Voorzitter. Ik weet dat het kabinet in het Deltaprogramma Zoetwater miljoenen heeft uitgetrokken voor maatregelen tegen droogte, maar het gaat daarbij eigenlijk vooral over het tegengaan van de effecten van droogte. Ik vraag me af of we niet een grotere rol zouden moeten spelen in het maken van keuzes tussen wie, wanneer, hoeveel water krijgt. Je ziet nu in de praktijk dat boeren en waterwinbedrijven elkaar voor de rechter slepen om toegang te krijgen tot water. Dat is volgens mij niet waar wij heen willen gaan.

Ik was in augustus in Nationaal Park Sallandse Heuvelrug. Dat kan ik overigens iedereen aanraden. De natuur heeft daar een groot droogteprobleem, maar ook de boeren in de directe omgeving van dit nationaal park hebben te maken met een droogteprobleem. Deze boeren zeggen: wij zouden graag wat meer water willen vasthouden, maar dat betekent wel dat andere collega's die verderop aan de stroom liggen misschien gaan klagen. Deze materie ligt best gevoelig, want het gaat hier om heel stevige belangen. Volgens mij kunnen we dit niet alleen bij de samenleving neerleggen. We kunnen niet zeggen «kom er maar uit» of «stap maar naar de rechter». Er is een meer coördinerende rol vanuit de overheid nodig. Ziet de Minister dit ook?

Voorzitter. Volgens mij heb ik nog ongeveer 25 seconden, dus ik zal mij beperken. Ik wilde nog een heel verhaal houden over hoe weinig circulair de kalverhouderijsector is. Ik zal het als volgt samenvatten: vindt de Minister dat het importeren van 800.000 kalveren en het exporteren naar China past binnen de filosofie van kringlooplandbouw?  
Dank u wel.

**De voorzitter:**

Dank u wel. We schorsen voor vijf minuten. Dit betekent dat u om 11.38 uur hier weer terug moet zijn. Het is even heel strak. Dat is niet omdat het plezierig is, maar omdat het moet. Vanwege een andere verplichting zal de heer Futselaar het voorzitterschap even overnemen. Dat is heel lief en aardig. Ik dank hem hartelijk.

De vergadering wordt van 11.33 uur tot 11.41 uur geschorst.

**Voorzitter: Futselaar**

**De voorzitter:**

Wij gaan verder met de vergadering. Ik geef het woord aan de Minister van LNV.

**Minister Schouten:**

Dank u wel, voorzitter. Aan de vorige voorzitter had ik beloofd om geen inleidende beschouwing te houden, dus dat ga ik ook niet doen. Ik ga gelijk naar de beantwoording.

Er zijn heel wat vragen gesteld over Farm to Fork en over biologisch, wat daarmee in relatie staat. Dat is dus één blokje. Het blokje gaat eerst over Farm to Fork in het algemeen en daarna specifiek over biologisch. De eiwittransitie wordt een blokje. Veenweide wordt een blokje en de supermarkten worden ook een blokje. Verder ga ik nog in op allerlei

specifieke vragen die u hebt gesteld. Deze verschillen per fractie en zijn dus geen grote blokjes.

Eerst over Farm to Fork: mijn indruk is dat de meningen daarover wat uiteenlopen in deze Kamer. De een vindt dat het allemaal niet ver genoeg gaat en dat Nederland niet ambitieus is en de ander vindt wat er gebeurt allemaal heel angstig en wil eigenlijk dat wij daar zo ver mogelijk van wegblijven. U heeft mijn appreciatie gelezen in het BNC-fiche. Ik ondersteun de lijnen van de Farm to Fork-strategie, maar ik heb wel veel vragen over wat die strategie precies betekent en inhoudt. Ik heb begrepen dat u zelf een presentatie hebt gekregen van de ambtenaren. Mogelijk hebt u ook opgemerkt dat er nog veel openligt en dat er nog heel veel discussie over wordt gevoerd. Dat is precies de reden waarom ik nu niet tot in detail kan zeggen of ik het geheel exact deel of dat er nog haken en ogen aan zitten. Ik weet wel wat de inzet van Nederland is op die onderdelen. Laat ik maar even de voorbeelden noemen. Wat betekent dit bijvoorbeeld ten aanzien van mest? Daarover waren ook vragen gesteld. De heer Geurts en de heer Bisschop hadden daar specifieke vragen over. In Farm to Fork wordt geredeneerd dat er minder emissies moeten komen vanuit de mest. Als je het doorberekent in de plannen, zou dit kunnen neerkomen op 20% minder kunstmest. Voor Nederland is het belangrijk dat wij vooral hoogwaardige dierlijke mest kunnen inzetten als vervanging voor kunstmest. Dat is dus mijn inzet in Farm to Fork. Het gaat dan niet zozeer om percentages van hoeveel, hoe hoog of wat dan ook, maar om het in te zetten om de beweging te kunnen maken naar de transitie naar hoogwaardige dierlijke mest. Dat is dus in lijn met alle debatten die ik hier met u voer.

**De voorzitter:**

Minister, voordat u verdergaat: ik zie een interruptie van de heer Bisschop. Voordat ik de heer Bisschop het woord geef, zeg ik het volgende. We doen de interrupties weer in twee keer twee. Ik wil echt vragen om korte, puntige vragen te stellen. De tijd voor het grote verhaal was in uw eigen eerste termijn. Dat gaan we niet in interrupties doen. Ik zeg dit tegen iedereen en dus niet tegen de heer Bisschop in het bijzonder, die nu het woord heeft.

**De heer Bisschop (SGP):**

Voorzitter, dank voor het vele vertrouwen dat hieruit spreekt. Het gaat mij om het volgende punt. De Minister zegt: mijn inzet is dit of dat. Als we luisteren naar de voorlichting vanuit de EU, dan horen we een veel uitgesprokenere mening, die niet spoort met de inzet van de Minister. Ik zou graag de reflectie van de Minister willen op dat spanningsveld.

**Minister Schouten:**

Farm to Fork noemen we maar even een politiek koersdocument. De Commissie heeft dit opgesteld en wil daarna tot concrete voorstellen komen. Dat is de route die we lopen. Die discussie loopt op dit moment. Ik informeer u ook steeds over de discussies, ook op politiek niveau, die lopen via de Landbouw- en Visserijraad en in alle aanlopen daarnaartoe. Als een Commissie ergens een visie op heeft, vindt vervolgens het debat plaats. Dit is een gebruikelijke procedure. U kent die ook vanuit het GLB en vanuit alle andere inzetten van Nederland waarin we aangeven te snappen wat de koers is. In de uitwerking staat dan vaak wat het concreet betekent en wat de conclusies zijn. Dit is dus een heel gebruikelijke voortgang.

**De voorzitter:**

Meneer Bisschop, de tweede.

**De heer Bisschop (SGP):**

Oké, we zien dan in spanning het resultaat tegemoet. Maar mijn vraag – waar de Minister ongetwijfeld nog op ingaat – wordt dan des te relevanter. Is de Minister bereid om per onderdeel in te gaan op subsidiariteit, proportionaliteit en potentiële impact, zodat wij daar als commissie en Kamer over kunnen meepraten?

Minister **Schouten**:

Nee. Zoals altijd hebben we een BNC-fiche, waarin we de onderdelen proportionaliteit en subsidiariteit aangeven. Die heb ik gegeven. Vervolgens informeer ik u elke keer via de geëigende kanalen over de discussie die hierover gaande is. U kunt daar uw mening geven en aangeven of u het eens bent met die inzet. Ik kom zo nog even op het punt biologisch. Wij zullen een en ander per onderwerp met u delen. Uw Kamer kennende vindt u daar ook nog wat van. Ik ga dan niet een apart uitgewerkte beoordeling geven van de zaken die in het BNC-fiche staan.

De **voorzitter**:

Ik zag nog een interruptie van mevrouw Lodders.

Mevrouw **Lodders** (VVD):

Voorzitter, ik hoop dat u het mij toestaat. Het kan ook een enkele vraag zijn, maar in totaal zijn het er vier.

De **voorzitter**:

Ik zit daar eigenlijk niet op te wachten.

Mevrouw **Lodders** (VVD):

Ik snap het. Ik ga proberen om het te beperken. Ik heb de volgende vraag aan de Minister. Ik borduur dan toch even door op hetgeen de heer Bisschop vraagt. Ik zeg tegen de Minister dat onze ervaring met de voorbereiding van de LNV-Raad niet dusdanig is dat we altijd kunnen ingaan op de details, omdat de informatie ontbreekt. Dus in die zin vind ik het een klein beetje goedkoop om het op deze manier af te zetten. Ik sluit me graag aan bij het pleidooi richting de Minister om zeker op een aantal specifieke onderdelen ruimte te krijgen om de effecten voor de boeren en tuinders te horen. Ik houd dus nogmaals hetzelfde pleidooi.

Minister **Schouten**:

Ik informeer u telkens over mijn inzet in Europa. Het debat dat u met mij moet voeren, moet volgens mij gaan over de vraag of u het eens bent met mijn inzet of niet. Ik heb bijvoorbeeld net aangegeven wat onze inzet op mest is. Ik kom zo nog op biologisch. Daar speelt bijvoorbeeld de vraag of dit op landelijk of Europees niveau is. De inzet van Nederland is om op Europees niveau 25% van het areaal voor biologisch te laten zijn. Ik geloof dat we daar hier al een discussie over hebben. Ik ben transparant over het standpunt van Nederland daarin, maar we moeten verder in de discussie zijn om een beoordeling te kunnen geven van de uiteindelijke uitkomst. De discussie is op dit moment nog niet in zo'n mate gevoerd dat ik kan zeggen of Nederland het er uiteindelijk helemaal mee eens is of niet.

Mevrouw **Lodders** (VVD):

Nu kom ik even bij de vraag die ik heb over de interpretatie van zaken die in de Van-Boer-tot-Bordstrategie staan: 20% minder kunstmest of 50% minder emissie is echt wat anders. Op dat niveau zijn we onvoldoende geïnformeerd, in ieder geval voor mijn doen. Kunnen we daarvoor dan iets meegeven? Ik hecht er echt aan dat de beoordeling van individuele voorstellen nader aan de orde komt, want anders moeten we dat misschien toch wat steviger vastleggen in een motie of iets dergelijks. Ik kijk daarbij naar de heer Bisschop.

**Minister Schouten:**

U hebt het streefdoel van de EU kunnen lezen in de Farm to Fork-strategie. Daarin staat: «ten minste 50% minder nutriënten verliezen, met behoud van vruchtbaarheid van de bodem tegen 2030». Dat is best spannend. Volgens de Commissie moet het leiden tot 20% minder gebruik van meststoffen, terwijl je bodemvruchtbaarheid wil behouden. Dan heb ik al een vraag voor de Commissie. Wat betekent het concreet als je bodemvruchtbaarheid wil behouden en tot 20% minder meststoffen wil hebben? Hoe kun je dat vormgeven? Mijn inzet en interpretatie is dat gezonde bodems moeten leiden tot het gebruik van meststoffen met zo min mogelijk emissie-uitstoot. Wij zien mogelijkheden om dierlijke mest in plaats van kunstmest in te zetten. Reststroom kan daar ook een rol in spelen. Dat is het debat dat wij in Europa voeren. Nogmaals, ik informeer u daarover via de geëigende kanalen. Het is niet zo dat ik u dingen niet wil meegeven of wat dan ook. Maar de vraag was concreet of ik op al die onderdelen een appreciatie wil geven op proportionaliteit, subsidiariteit et cetera. Dat is gewoon niet gebruikelijk bij het BNC-fiche. Dat ga ik dus ook niet doen op die manier.

**De voorzitter:**

Dat leidt tot een interruptie van de heer Madlener.

**De heer Madlener (PVV):**

De Minister zei aan het begin dat zij de doelstellingen van de heer Timmermans omarmt. Ze zegt alleen dat we het nog wel moeten hebben over de uitwerking. Dat is heel gevaarlijk. De politiek doet dit steeds: eerst heel hoge doelen stellen en daarna zeggen: nu moeten we het wel halen, anders hebben we een probleem. En die doelen gaan alsmaar omhoog. We zien dat bij het klimaatbeleid. Bij Parijs werden heel hoge doelstellingen gesteld. Vervolgens wordt er druk op gelegd, zo van «nu moeten we wel». Ik vraag de Minister dus heel duidelijk om niet akkoord te gaan met de doelstellingen van de heer Timmermans en deze te verwerpen zolang zij de uitwerking nog niet 100% voor ogen heeft. Ik vraag haar om het niet om te draaien, door te zeggen: we gaan de doelstellingen omarmen en we praten later wel over hoe we het gaan doen. Dit kan zo niet.

**Minister Schouten:**

U hebt de inzet van het kabinet over de appreciatie van de voorstellen in het BNC-fiche al gelezen. Daar heb ik niets aan toe te voegen of af te doen.

**De heer Madlener (PVV):**

Mijn vraag is helder. De Minister zei net: ik omarm de doelstellingen. Kan de Minister er duidelijk over zijn dat Nederland tegen de heer Timmermans zal zeggen: we hebben kennisgenomen van uw visie, maar we gaan vooralsnog niet akkoord met de doelstellingen, zoals die nu zijn gesteld? Kan de Minister daar helderheid over geven?

**Minister Schouten:**

Ik heb hier niet gezegd dat ik de doelstellingen omarm. Ik heb gezegd dat wij een positieve appreciatie hebben van de voorstellen van de Commissie en daarnaast dat er heel veel moet worden uitgewerkt. Daarbij moet duidelijk worden wat een en ander betekent. De Nederlandse inzet is helder over een aantal punten in de voorstellen van de Commissie waarvan nu nog niet duidelijk is wat deze precies behelzen.

**De voorzitter:**

We gaan naar de heer Wassenberg.

**De heer Wassenberg (PvdD):**

Ik heb een interruptie over hetzelfde onderwerp. De Minister zegt dat Farm to Fork een koersdocument is en dat de invulling en uitwerking ervan later komen, maar ze sorteert nu al heel duidelijk voor. Want als het over biologische landbouw gaat, zegt ze: «Dat doen de anderen maar. Dat gaan wij niet doen, want het geldt voor Europa en niet voor ons.» Je kunt het probleem toch niet bij anderen over de schutting gooien? Je zult daar zelf toch ook naar moeten streven?

**Minister Schouten:**

U heeft mijn mening over het nationaal niveau nog helemaal niet gehoord. Ik heb alleen gezegd dat ik 25% de norm vind op Europees niveau. Misschien vertaalt het zich er wel naar dat wij 40% voor onze rekening nemen. Meneer Wassenberg, u hebt mij daar niets over horen zeggen.

**De heer Wassenberg (PvdD):**

Op het moment dat landen als Oostenrijk op 24% zitten en Nederland op 3,2% en de Minister zegt dat het een Europees gemiddelde moet zijn, dan maak ik daaruit op dat wij die 25% inderdaad niet gaan halen en dat dit betekent dat andere landen dit wel mogen doen. Misschien kan de Minister mijn zorg wegnemen door in de komende maanden alvast plannen aan ons voor te leggen waarbij Nederland heel erg inzet op een vergroting van het areaal. Ik ben nu bezorgd, maar misschien kan de Minister mijn zorgen wegnemen.

**Minister Schouten:**

Nederland zet zich ervoor in dat 25% van het areaal voor biologisch de Europese norm wordt. Tegelijkertijd hoor ik de achterliggende vraag: hoe kun je ervoor zorgen dat biologisch meer aantrekkelijk wordt in Nederland? Met een deel van de leden deel ik dat dit vooral een probleem van de vraagkant is. We kunnen heel veel biologisch produceren, maar op het moment dat er geen vraag naar is, betekent dit twee dingen. De hele biologische sector komt in de problemen, want die kan zijn producten niet meer afzetten. Uiteindelijk haal je geen enkel doel, want het moet echt een geheel zijn. Dat gesprek voer ik ook met de Commissie. Ik ben er niet op tegen om te kijken hoe we daar een positieve stimulans aan kunnen geven.

Ik pak gelijk de vraag van mevrouw Dik-Faber erbij. Ik heb onlangs met Bionext gesproken. Zij hadden een tienpuntenplan ingediend en vroegen of ik biologische producten meer wil stimuleren. Ik heb in de breedte gezegd dat ik niet degene ben die alle campagnes voert. Dit zeg ik ook even tegen de heer Wassenberg, die over de vleescampagnes begint. Ik zeg er steeds bij dat het niet mijn keuze is. Dat weet de heer Wassenberg ook. Dus als zij een aantal concrete vragen hebben, dan wil ik wel met ze meedenken over hoe je een aantal zaken kunt vormgeven om biologische producten meer aantrekkelijk te maken. In december ga ik een congres houden over hoe je de markt voor duurzaam geproduceerde dierlijke producten kunt vergroten.

Wij doen dus op veel plekken juist wat aan de vraagkant. Dat is volgens mij de sleutel tot het vergroten van het biologisch areaal. Als de vraag er is, krijg je trekkracht en dan gaan boeren ook echt om. Bovendien moeten we een aantal belemmeringen wegnemen, bijvoorbeeld via een transitiefonds. Hiermee moet de overgang mogelijk worden gemaakt, waardoor het makkelijker wordt. Ik ben daar dus juist op alle plekken wat aan het doen. Ik vind dat je dan echt bezig bent om te kijken hoe je de discussie verder brengt, in plaats van alleen maar een doel te stellen en een discussie te voeren over of het landelijk of Europees is. We moeten gewoon aan de slag, zou ik bijna willen zeggen.

**De voorzitter:**

Gaat u verder.

**Minister Schouten:**

Dan ben ik automatisch op het blokje biologisch gekomen. Heel veel vragen gingen over onderdelen van Farm to Fork. Ook de heer Geurts had daar nog vragen over. Ik zal uw Kamer volgens de geëigende kanalen steeds blijven informeren over het verloop van de discussie en over hoe een en ander verder loopt. Ik heb hier al op een aantal onderdelen inzicht gegeven in hoe wij daar de discussie voeren.

Biologisch. De heer Wassenberg vroeg of ik de btw ga verlagen. U kent het regeerakkoord. In deze kabinetsperiode zal dit niet het geval zijn. Ik kan me voorstellen dat er in alle verkiezingsprogramma's allerlei ideeën over worden gedelibereerd. Maar het is waar: op het moment dat een product goedkoper wordt, zal het voor consumenten aantrekkelijker worden om te kijken of ze het willen kopen, ja of nee. Overigens niet alleen dat.

Even denken. In relatie tot de biologische landbouw vroeg mevrouw Lodders nog heel specifiek naar de veredelingstechnieken. Zij vroeg of ik voorafgaand aan het AO Biotechnologie daarover wil terugkoppelen. Nederland onderstreept de keuzevrijheid. Ook voor de biologische landbouw is keuzevrijheid van belang. Daarbij zijn vooral controleerbaarheid en detectie belangrijk. Die aspecten moeten centraal staan. Het is in de praktijk wel steeds lastiger om te bepalen of bepaalde producten genetisch gemodificeerd zijn. Dat is niet altijd helemaal vast te stellen. Dat maakt de discussie net wat ingewikkelder. Daarom pleit Nederland er binnen de EU voor om ook de verouderde Europese regelgeving rond genetisch gemodificeerde organismen te herzien, waarbij we overigens natuurlijk wel bepaalde kaders moeten blijven hanteren. Het is dus niet voor alles en iedereen de deur openzetten. Ik zal kijken of we voor het AO Biotechnologie, dat volgens mij volgende week is, nog even iets meer op papier kunnen zetten. Ik geloof dat ik niet helemaal recht doe aan de discussie door het nu in één zin weg te zetten.

Even kijken. Mevrouw Dik-Faber vraagt of het Voedingscentrum een rol kan spelen bij voorlichting over de vraag wat biologisch voedsel inhoudt. Dat doet het Voedingscentrum al. Ik heb gevraagd of ze daarmee door willen gaan, en dit waar mogelijk willen intensiveren.

Mevrouw Dik-Faber vroeg wat we kunnen leren van Oostenrijk en wat daar de succesfactoren zijn. De situatie in andere landen is heel specifiek. Dat heeft vaak met de markt te maken. Ik ga toch maar weer over de vraagkant beginnen. In Oostenrijk zie je dat er bij de bevolking een grote behoefte is aan lokaal geproduceerde gewassen, en vaak dan ook biologisch of duurzamer geproduceerde gewassen. Dat is natuurlijk terug te zien in het aanbod. Vandaar mijn pleidooi om niet alleen te kijken naar percentages, maar ook naar hoe je die percentages kunt gaan realiseren.

**De voorzitter:**

Dit leidt tot een interruptie van mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (GroenLinks):

Ik zit te luisteren naar de Minister. Het gaat veel over de markt, alsof de markt een soort autonoom geheel is – dat is natuurlijk ook zo – maar in Oostenrijk en Zwitserland heel andere consumenten zouden wonen dan in Nederland. Ik wil tegen de Minister zeggen: u bent Minister en u heeft meer sturingsmogelijkheden dan alleen het organiseren van een congres. Waarom niet gewoon als overheid ingrijpen op de markt en proberen om die vraag omhoog te krijgen?

**Minister Schouten:**

Wat stelt mevrouw Bromet concreet voor met «ingrijpen in de markt»?

Mevrouw **Bromet** (GroenLinks):

Je hebt als overheid drie mogelijkheden om in te grijpen. Je kunt regels stellen, je kunt belastingen heffen en je kunt subsidies geven. Dat zijn instrumenten die we kunnen inzetten. We kunnen gewoon naar de markt kijken en kijken hoe die zich vanzelf ontwikkelt. Alleen, wij zitten hier ook om Nederland te veranderen. Ik zit hier eigenlijk niet om te kijken hoe de markt het allemaal vanzelf doet.

Minister **Schouten**:

Nee, dat is niet wat ik zeg. Volgens sommigen stel ik juist te veel regels. Over de vraag waaraan je subsidies geeft, hebben we de hele GLB-discussie. Dat is de grootste subsidiestroom die richting de landbouw gaat. Daarin is het heel duidelijk dat wij ons straks veel meer gaan richten op betalen voor ecodiensten.

Dan het punt van de beprijzing. Ook de heer Wassenberg vroeg zonet of we nog iets gaan doen aan de btw. Daar ben ik heel eerlijk in: in deze kabinetsperiode niet, want dat hebben we afgesproken met elkaar. Ik sluit niet uit dat je ook daar effecten van kunt zien; dat is gewoon een logische conclusie. Alleen, ik ben er eerlijk in dat we dat in deze kabinetsperiode niet meer zullen veranderen. Tegelijkertijd geloof ik niet dat je bepaalde andere producten dan moet gaan verbieden. Dat wil ik niet. Ik vind niet dat je kunt zeggen: alleen dit soort producten mogen in de schappen liggen. Overigens, als ik dat wel zou willen, kom ik gelijk in de problemen met allerlei mededingingskwesities en WTO-afspraken. Wij proberen het op veel andere punten waarop we wel ruimte hebben, te stimuleren. Het is dus niet zo, mevrouw Bromet, dat daarop niets gebeurt.

Mevrouw **Bromet** (GroenLinks):

Voorzitter, ik wil het misverstand wegnemen dat GroenLinks bepaalde producten wil verbieden. Wij willen bepaalde bestrijdingsmiddelen verbieden. Dat is iets anders.

De **voorzitter**:

Ik stel voor dat u verdergaat, Minister.

Minister **Schouten**:

Oké. Ik had het over biologische landbouw. Ook daarover lopen de meningen een beetje uiteen over hoe snel of hoe langzaam dat gaat. Dan was er de vraag of er met cateraars gesprekken over afspraken rondom biologisch voedsel worden gevoerd. Bij de eigen inkoop en de maatschappelijk verantwoorde inkoop van de catering is aandacht voor duurzaamheidscriteria in het algemeen, en daar vallen ook biologische kenmerken onder. Ik informeer de Kamer binnenkort over de gesprekken die ik met de cateraars voer over de korte ketens en de regio- en streekproducten. Daarover hoop ik u zeer binnenkort wat meer informatie te geven.

Voorzitter, dat was het blokje biologisch.

Dan kom ik op het blokje eiwittransitie. De heer Wassenberg heeft daar een opvatting over en gaf zijn visie op vlees en dergelijke; zijn visie op de eiwittransitie. Hij zegt dat er veel te weinig gebeurt en dat er veel meer moet gebeuren. Wij hebben als inzet tussen dierlijk en plantaardig de Schijf van Vijf. Er gebeurt veel. Ik zie nog steeds een toename in alternatieve eiwitten. Tegelijkertijd zien we ook dat de hoeveelheid vlees daarmee niet afneemt. Het is dus nog wel een interessante vraag wat daar nu precies achter zit. Kennelijk gaan we in den brede gewoon veel meer eten met elkaar. Of in ieder geval, het is niet zo dat het ene minder wordt waar het ander meer wordt. Ik weet niet precies wat daar nu echt de reden van is. Ik zal eens kijken of we wat meer informatie hebben over de vraag waarom die twee gelijk op blijven gaan, want je zou zeggen dat het een het ander vervangt. In onderzoek zien we wel dat mensen steeds meer



flexitairisch gaan eten. Het Voedingscentrum speelt echt een belangrijke rol om ook daarover informatie te verschaffen. De heer Moorlag heeft een vraag...

**De voorzitter:**

Dat leidt tot een interruptie van de heer Wassenberg.

**De heer Wassenberg (PvdD):**

Ik vind het toch een beetje een onbevredigend antwoord. De eiwittransitie maakt al sinds 2009 onderdeel uit van het kabinetsbeleid. Dat is elf jaar. Vorige maand is er een rapportage van het PBL gekomen: de Balans van de Leefomgeving. Daarin schrijven ze over de eiwittransitie op pagina 50 letterlijk: «Het beleid staat nog in de kinderschoenen.» Dan kun je toch niet zeggen: we weten niet hoe het komt, maar we zien wel dat het aandeel alternatieve eiwitten toeneemt en dat het aandeel dierlijke eiwitten niet verder afneemt? Die alternatieve eiwitten zouden trouwens ook dierlijke eiwitten kunnen zijn, bijvoorbeeld van insecten. Na elf jaar kun je toch niet enkel zeggen: we weten niet hoe het komt; het werkt niet, maar we zijn er wel mee bezig? De Minister moet zich veel meer inzetten om de eiwittransitie vorm te geven. Elke motie die wij daarover hebben ingediend, wordt afgestemd. De Minister zegt: nou, we gaan het niet doen. Help de landbouwsector die zich bezighoudt met...

**De voorzitter:**

Wat is de vraag?

**De heer Wassenberg (PvdD):**

Waarom doet de Minister niet veel meer om plantaardige productie te stimuleren en dierlijke productie af te remmen, of in elk geval om plantaardige producten veel aantrekkelijker voor de consument te maken dan ze nu zijn?

**Minister Schouten:**

Ik zeg niet dat wij niks weten. Ik ging even heel concreet in op de vraag waarom de vleesconsumptie toeneemt en tegelijkertijd ook de consumptie van plantaardige vleesvervangers; laat ik ze zo maar even noemen. Je zou logischerwijs denken dat het een de substitutie voor het ander is, maar dat blijkt dus niet het geval te zijn. Daarover ging mijn heel specifieke punt, namelijk dat de reden die daarachter zit onduidelijk is. Dit gaat over de vleesconsumptie in Nederland...

**De voorzitter:**

Ik wil mensen verzoeken om niet te reageren op buiten de microfoon om gemaakte opmerkingen.

**Minister Schouten:**

... en over de consumptie van de vleesvervangers. Wij zijn op verschillende plekken bezig met de eiwittransitie. Ik weet dat de heer Wassenberg daarover wat uitgesprokener opvattingen heeft dan ik. Hij wil helemaal naar plantaardige eiwitten toe. Dat is niet het kabinetsbeleid, maar wij werken steeds verder aan die eiwittransitie. Dat doen we ook door bijvoorbeeld calls uit te schrijven voor bedrijven met innovatieve ideeën. Ik probeerde alvast het bruggetje te maken naar de heer Moorlag, want hij had vragen in hoeverre onze kennisinstellingen hierbij betrokken zijn. Ik zou bijna willen zeggen: ga eens kijken bij de campus in Wageningen. Daar zit echt een totale StartupDelta, en een ongelooflijk groot deel van die bedrijven is juist op die eiwittransitie gericht. We proberen daar de koppeling tussen de grote kennisinstututen, de start-ups en de scale-ups heel goed te maken, want we geloven dat daar de innovatie vandaan kan komen.

**De voorzitter:**

Meneer Wassenberg heeft een vervolgvraag.

**De heer Wassenberg (PvdD):**

Ja, want de Minister zegt dat ze heel veel doen, en dat ze niet weten waarom het aandeel plantaardige eiwitten niet zo toeneemt en waarom het aandeel dierlijke eiwitten niet zo afneemt, terwijl het communicerende vaten zouden moeten zijn. Wat ik betoogde is dit. We hebben het over hetzelfde. Ik zeg niet dat we over een paar jaar naar 0% dierlijk en alleen nog plantaardig moeten. We hebben het over de eiwittransitie: die verandering moet vorm krijgen en die krijgt geen vorm. De Minister zegt dat ze met allemaal projecten bezig is, maar het Planbureau zegt dat het beleid nog in de kinderschoenen staat en dat er gewoon te weinig gebeurt. Ik vraag dus aan de Minister wat zij echt concreet gaat doen, en ik vraag haar om niet heel vaag te zeggen «we zijn met leuke projecten bezig». Wat gaat de Minister doen om de vervanging van dierlijke eiwitten door plantaardige eiwitten vorm te geven? En dan bedoel ik niet dat het binnen een paar jaar naar 100% plantaardig moet.

**Minister Schouten:**

Voorzitter, dit is een herhaling van vragen. Ik heb de hele lijst van wat ik heb gedaan opgeleverd in de vorige AO's; ik geloof zo ongeveer in alle AO's. Wij hebben regelingen uitgetrokken om juist de nieuwe en innovatieve ideeën voor plantaardige of alternatieve eiwitten vorm te geven. Met het Voedingscentrum hebben we elke keer weer nieuwe campagnes om mensen te informeren over de eiwittransitie. We kijken met supermarkten hoe zij alternatieven voor vlees goed zichtbaar kunnen maken, zodat consumenten ook op die manier de keuze hebben. Ik zie ook dat dat steeds meer gaat gebeuren. Ik vind het een beetje flauw van de heer Wassenberg dat hij elke keer zegt dat ik geen inzicht heb. Daar ging mijn opmerking niet over. Ik vind het een beetje jammer dat de heer Wassenberg steeds daarop blijft terugkomen. Sta mij toe om daar dan even een persoonlijk feit van te maken.

**De heer Wassenberg (PvdD):**

Voorzitter, het werkt gewoon niet.

**De voorzitter:**

Ik heb u niet het woord gegeven, meneer Wassenberg. Dat gaat ook niet meer gebeuren, kan ik u vertellen. Minister, gaat u verder.

**Minister Schouten:**

Ik probeerde zonet al een bruggetje te maken naar de vraag van de heer Moorlag over de kennisinstellingen. Overigens, een willekeurig groot bedrijf dat de heer Moorlag zonet in zijn bijdrage noemde, heeft producten die een plantaardig alternatief bieden nu standaard in het assortiment opgenomen. Er zit ook een groot deel bij het Preventieakkoord van mijn collega Blokhuis, die daarover nadere afspraken met het bedrijfsleven maakt.

Dan de eiwittransitie in breder perspectief, bijvoorbeeld als alternatief voor de import van soja en dergelijke. De heer Moorlag refereerde daaraan en vroeg mij wat we nog meer zouden kunnen gaan doen. Wij zetten in op de teelt van de typisch Nederlandse eiwitrijke gewassen. Dat zijn bijvoorbeeld gras en vlinderbloemigen zoals veldbonen. We hebben ook een green deal vlinderbloemigen. Daarin is een win-winsituatie voor de biodiversiteit. We proberen zaken dus ook integraal aan te pakken. Het gaat om de veredeling, de verwerkingstechnologie en de innovatie en ontwikkeling van alternatieve eiwitbronnen; met name de microbiële eiwitten zoals insecten, of het kweekvlees waar mevrouw Ladders het net over had. Ik heb 15 ton beschikbaar gesteld voor onderzoek naar

microbiële eiwitbronnen in veevoer. Het gaat om het tegengaan van verspilling, het gebruik van reststromen en de regelgeving in Europa daaromtrent proberen aan te passen. Ik denk dus dat we juist op ongelofelijk veel plekken bezig zijn om die alternatieve eiwitten te kunnen inzetten, en te kunnen produceren. Dat is juist omdat we veel meer moeten bekijken hoe we dat Europees kunnen vormgeven – dat betoog van de heer Moorlag ondersteun ik dus – waarbij Nederland natuurlijk ook specifiek naar de eigen situatie moet kijken.

De heer **Moorlag** (PvdA):

Ik heb waardering voor al die lopende projecten en initiatieven, maar ik heb er behoefte aan dat de Minister inzet op twee meer fundamentele zaken, ook in Europees verband. De eerste is om het kenniscluster, dat we hier in Nederland hebben en dat er ook op Europees niveau is, echt helemaal te gaan activeren in het kader van de Farm to Fork-strategie, om goede vleesvervangers te maken en de huidige verder door te ontwikkelen. De tweede is om een systeem van true pricing te gaan introduceren, waarmee afwenteling van allerlei nadelige maatschappelijke effecten wordt voorkomen. Dat zou naar mijn smaak zowel op Nederlands als op Europees niveau vormgegeven moeten worden. Mijn vraag is of de Minister die opvatting deelt en of zij zich daarvoor wil inzetten.

Minister **Schouten**:

Er wordt echt al heel veel kennis uitgewisseld. Heel veel kennis is op onderdelen aanwezig. Zoals ik net al aangaf, beperkt dat zich niet tot de landsgrenzen. Ik wil wel navragen of er behoefte is aan verdere inzet van onze kant om dat kenniscluster te vergroten, en wat de behoefte dan precies is. Het is overigens niet mijn indruk dat die vraag er is; die vraag krijg ik niet vanuit de kenniskant. Zij hebben vaak hun netwerk al heel erg goed op orde en vormen zelf al clusters.

Het punt van true pricing. Wij hebben zelf natuurlijk een pilot lopen over hoe je true pricing kan vormgeven. Daarvan heb ik de resultaten nog niet. Ik zal uw Kamer later informeren hoe die pilot loopt. Ik wil best kijken of ik de ervaringen die we daarin opdoen, kan delen op Europees niveau. Alleen, ik wil eerst zelf zien wat er uitkomt, voor ik stappen richting Europa zet. We zijn nu het principe van true pricing aan het onderzoeken. We kijken waar het werkt, waar het lastiger is en hoe je het zou kunnen vormgeven. Ik wil eerst weten wat daar uitkomt, voordat ik daarmee eventueel naar Europa ga.

De heer **Moorlag** (PvdA):

Mijn oproep aan de Minister is om bij de verdere uitwerking van de Farm to Fork-strategie wel prioriteit te geven aan die innovatie en true pricing. Volgens mij zijn dat echt fundamentele aanpassingen, die er ook toe kunnen leiden dat er een eerlijke prijs voor producten wordt betaald. Ook een eerlijke prijs voor de boeren, want dat moet naar mijn smaak hand in hand gaan. Dus nogmaals een oproep aan de Minister om die twee punten, true pricing en het krachtig bevorderen van innovatie, over het voetlicht te brengen in de gesprekken met de Europese collega's.

Minister **Schouten**:

Ten aanzien van innovatie hoeft de heer Moorlag daar niet aan te twifelen. Dat breng ik zo ongeveer in elk overleg naar voren, als is het maar omdat ook mevrouw Ladders mij er steeds aan herinnert dat we dat moeten doen. Dat doe ik dus al. Daar hoeft u mij niet op aan te moedigen. Bij true pricing heb ik u zonet de geschetste volgorde aangegeven, en ik hecht eraan om daaraan vast te houden.

De **voorzitter**:

Gaat u verder, Minister.

**Minister Schouten:**

Zeker. Dan kom ik bij de supermarkten. Daarover zijn diverse vragen gesteld door diverse leden. Ik heb een brief over de supermarkten aan uw Kamer gestuurd. Wij zijn nog niet helemaal klaar met dat onderwerp, want de agri-nutrimonitor moet nog komen. Daarmee hoop ik meer inzicht te krijgen in wat er nu precies in de keten gebeurt, wat er op welke schakel zit, en hoe je dat kunt gebruiken om weer verdere afspraken te maken met de supermarkten. Er zijn natuurlijk al wel een aantal afspraken met de supermarkten gemaakt, bijvoorbeeld over ketensamenwerking gericht op verdere verduurzaming, om daar via de Wet ruimte voor duurzaamheidsinitiatieven meer mogelijkheden voor te geven. Mijn collega Keijzer zal daarmee komen. Het vergroten van het aanbod aan streek- en regioproducten was nadrukkelijk naar aanleiding van de motie-Geurts c.s. afgesproken. Andere afspraken zijn het via data verbeteren van de inzichten in de keten en het reduceren van voedselverspilling. Als de agri-nutrimonitor er ligt, kan ik weer iets meenemen, zodat we dat weer verder gaan brengen.

Er waren een aantal concrete vragen over waarom bepaalde afspraken niet of nog onvoldoende zijn gemaakt. Het klopt dat een aantal moties nog niet helemaal vervolmaakt of helemaal compleet uitgevoerd zijn. Ik zou u soms willen vragen om mij even de tijd en de mogelijkheid te geven. Er zijn trajecten bij die net wat langer duren dan de paar maanden die ik ermee bezig ben. Bijvoorbeeld het punt van de werkbare standaard voor een duurzame supermarkt is niet van de ene op de andere dag gerealiseerd. Maar het is niet zo dat ik dat onderwerp niet op het netvlies heb staan. Integendeel, wij werken daaraan.

Even kijken of ik bij het blokje supermarkten nog andere vragen heb liggen. Mevrouw Ladders vond de supermarktenbrief teleurstellend en verwees ook naar andere vragen die daarover waren gesteld. Volgens mij ben ik zonet al ingegaan op wat we wél aan het doen zijn. Gelijk ben ik de eerste om te zeggen dat wij hier nog niet mee klaar zijn, dus dat er echt nog wel stappen gezet moeten gaan worden. Hopelijk heb ik straks een aantal middelen in handen om die discussie weer verder te brengen. Dat was alles wat betreft de supermarkten. Ik heb nu een heel blokje specifieke vragen van leden. Ik stel voor dat ik daar maar gewoon doorheen ga. O nee, de vragen over veenweiden vormen nog een belangrijk blokje. Excuus.

Veel van uw leden hebben aandacht voor veenweiden gevraagd. Ik heb uw Kamer daarover geïnformeerd. De urgentie is groot, maar het is nog een zoektocht om inzicht te krijgen in wat werkt en wat niet werkt. Het is geen onwil, want wij onderkennen allemaal de grootte van het probleem; al was het maar omdat onder anderen mevrouw Bromet een mooie initiatiefnota heeft geschreven. We zien ook dat het op bepaalde plaatsen echt begint te knellen.

Ik heb met de provincies nu een heel specifiek programma rond veenweiden opgesteld. Vanuit het Klimaatakkoord is daaraan geld gekoppeld, zodat we dat gaan oppakken. Dat programma betreft een heel scala aan acties, bijvoorbeeld welke aanpak nu wel werkt en welke niet, want soms moeten we er echt nog meer inzicht in krijgen. Dit zeg ik ook tegen de heer Moorlag en mevrouw Bromet. Een voorbeeld: onderwaterdrainage was eerst een soort toverwoord. Daar zouden we heel veel mee kunnen gaan doen. Er kwam toch weer twijfel of dat het nou wel is. Als we alles daarop gaan inzetten en er na een paar jaar achter komen dat dat het niet is, dan hebben we ook een groot probleem. Je wilt je er dus eerst net wat verder in verdiepen, om daarna gewoon heel snel de goede keuzes te kunnen gaan maken. De urgentie zit er echter absoluut op.

Mevrouw Bromet maakte het vraagstuk wat fundamenteeler met de oproep om nou eens te reflecteren op de vraag of er pijnlijke keuzes nodig zijn. Die keuzes zijn er. Sterker nog, ik denk dat... Ik geloof dat het de heer Heerma was die tijdens de Algemene Beschouwingen zei dat de grote

vraag eigenlijk niet meer zozeer ligt in de scheiding tussen rijk en arm, maar dat de nieuwe kwestie is: wie heeft er recht op welk stuk land? Dat wordt een hele fundamentele vraag, ook in Nederland. We zijn hier met best veel mensen. We willen allerlei functies tegelijkertijd combineren. Remkes zei het al: niet alles kan. Er moeten echt keuzes worden gemaakt. Het kabinet heeft onlangs de NOVI naar de Kamer gestuurd. Daarin kan die discussie eigenlijk veel breder gevoerd worden. Hier voeren wij die discussie vaak vanuit de landbouw, maar we hebben ook woningbouw, industrie, natuur, recreatie en you name it.

Ik zeg niet dat er geen keuzes gemaakt moeten worden en dat sommige keuzes niet pijnlijk zijn. Ik denk dat we juist in de hele aanpak van de stikstofproblematiek hebben gezien dat dit niet te voorkomen is. We willen het doen op een manier waarop boeren in dit geval weten waar ze aan toe zijn en of ze alternatieven hebben. Bijvoorbeeld, in Friesland is nu een boer die vanwege het verhogen van het waterpeil en het verminderen van de CO<sub>2</sub>-uitstoot een soort carbon credits krijgt. We zijn aan het kijken of dat initiatieven zijn die we verder kunnen brengen, zodat boeren een keuze hebben.

**De voorzitter:**

Dat leidt tot een interruptie van de heer Madlener.

**De heer Madlener (PVV):**

Ja, want dit kabinet máákt een duidelijke keuze, namelijk meer immigratie en minder boeren. Dat is precies wat het kabinet doet. Ik heb het net al in mijn spreektekst genoemd. Ik wil van de Minister het volgende weten. Vindt de Minister het een probleem dat het aantal boeren is gehalveerd en dat de schaalvergroting maar doorgaat? Want we komen bij een moment dat kleinere boerenbedrijven geen bestaansrecht meer hebben. Dat maakt onze landbouw kwetsbaar. De immigratie neemt toe; het aantal mensen van een stad als Leiden komt erbij. Dat kan toch niet? Wij zijn een vol land. Is de Minister bereid om te zeggen: ik kies nu voor de boeren en we willen de immigratie stoppen?

**Minister Schouten:**

Even kijken. De heer Madlener had net nog een vraag over de kleine boeren; die kan ik dan gelijk eventjes beantwoorden. Hij heeft een groot hart voor de kleine boeren, tenminste de hoeveelheid boeren. Ik moet zeggen dat dit een van de vragen is die ik mezelf vaak stel, want je weet gewoon dat die schaalvergroting er op bepaalde onderdelen is. Het is géén doel voor mij; laat ik dat even vooropstellen. Het is voor mij geen doel om schaalvergroting te realiseren. Maar zonet werd hier de tuinbouw aangehaald, en die werd neergezet als een soort lichtend voorbeeld van innovatie in de manier waarop wij groenten, fruit et cetera produceren. Als er ergens een enorme schaalvergrotingsslag heeft plaatsgevonden, dan is het in de tuinbouw. Vervolgens zeggen we hier dat de uitkomst daarvan iets is om trots op te zijn.

Er zit ook een bepaalde ontwikkeling in die vanzelf gaat, bijvoorbeeld omdat er geen opvolgers zijn, of omdat boeren niet meer zien dat er anderen zijn die hun bedrijf willen overnemen. Een boer zal zich ongetwijfeld altijd afvragen wat het betekent om in dat tijdsgewricht te boeren. Ik kan dat niet wegnemen, zeg ik tegen de heer Madlener. Ik kan niet zeggen: wacht u maar, er is helemaal niks meer aan de hand, of wat dan ook.

Ik geloof dat we moeten kijken hoe de diversiteit onder boeren er kan blijven. Ik noemde net al het transitiefonds of het omschakelfonds waar we mee bezig zijn. Stel dat er boeren zijn die bijvoorbeeld zeggen: «Ik wil het niet meer doen zoals we het nu doen. Ik wil extensiever gaan boeren, maar het is hartstikke ingewikkeld om daar een goede financiering voor te krijgen. Ik moet daarvoor een omschakelperiode van twee jaar hebben, en

dat kan eigenlijk niet.» Dan wil ik naast die boer staan, zodat hij wél de keuze heeft om extensiever te gaan boeren en straks niet enkel de keuze tussen «ik moet groter» of «ik moet weg» zal hebben. Juist met dit soort initiatieven proberen we het ook voor boeren makkelijker te maken om een echte keuze te hebben.

De heer **Madlener** (PVV):

Ik erken dat de Minister natuurlijk niet aan een knop kan draaien en het aantal boeren op peil kan houden. Ik snap dat dat ingewikkeld is. Ik weet ook dat het geen doelstelling is om het aantal boeren of boerenbedrijven te verminderen, en dat de schaalvergroting geen doel op zich is. Maar dit zijn nu wel de gevolgen van het beleid. Het zou al heel erg helpen als de Minister erkent of bereid is te zeggen: «Ik vind die schaalvergroting een probleem. We zijn op een punt gekomen dat we er echt mee moeten stoppen. Ik ga vanaf nu al mijn beleid toetsen op het effect op schaalvergroting; op de vraag of het die schaalvergroting stimuleert of niet.» Is de Minister bereid om het als een probleem te erkennen en om te zeggen dat het niet goed is als die trend doorgaat? De verwachting is namelijk dat de trend zal doorgaan. Kijk maar naar de varkenshouderij, waar de Minister ook mee bezig is. Is de Minister bereid om te erkennen dat het een probleem is? Is zij bereid om te onderzoeken en te toetsen of haar beleid daaraan bijdraagt of niet?

Minister **Schouten**:

Als u mij vraagt of er steeds verdergaande schaalvergroting moet plaatsvinden, dan zeg ik dat dat niet mijn ideaal zou zijn. Alleen ik zeg daarmee niet dat het dan ook helemaal niet mag plaatsvinden. Daar zit de heer Madlener iets strakker in dan ik; laat ik het zo zeggen. Hij is bijna een beetje dogmatisch in zijn stelling dat het niet mag gebeuren. In sommige gevallen kan schaalvergroting ertoe leiden dat je juist hele goede en mooie concepten krijgt waarvan iedereen hier gelukkig wordt. Ik zie echter wel dat er soms grenzen zijn aan wat je kunt in een landelijk gebied, ook voor het draagvlak in de omgeving.

Ga ik nu al mijn beleid toetsen op het effect van schaalvergroting? Nee. Zoals ik net al zei, is de betekenis daarvan toch echt te genuanceerd. Ben ik het met de heer Madlener eens dat er ergens grenzen zitten aan wat dragelijk is en wat we kunnen doen? Ja.

De **voorzitter**:

Gaat u verder.

Minister **Schouten**:

Even kijken. Dan heb ik hiermee de vraag van de heer Madlener gehad. We waren gebleven bij de veenweiden. We richten ons nu op het doel voor 2030, namelijk de realisatie van 1 megaton emissiereductie. Ik ben het helemaal eens met de leden die zeggen dat we integraal moeten kijken en dat we moeten kijken of hierin ook andere discussies meegenomen kunnen gaan worden, omdat we anders alleen met veenweiden bezig zijn en een aantal kansen zullen missen. Dat is ook duidelijk wat we proberen te doen.

Dan kom ik nu gelijk even op de vraag van de voorzitter. Hij had een wat bredere vraag over de waterwingebieden en het zesde actieprogramma Nitraatrichtlijn. Meer specifiek vroeg hij mij of ik een grotere coördinerende rol wil in het verdelingsvraagstuk ten aanzien van water. Nu gaan de partijen naar de rechter. Het gaat hier met name om het grondwater. Dat is zeker in sommige gebieden echt wel een kwestie. Dat ontken ik niet. Daarbij moet je natuurlijk een evenwicht zien te krijgen tussen hetgeen je hebt en hetgeen je gebruikt. In het landelijk gebied zijn de provincies hiervoor primair verantwoordelijk. Dat doen zij in samenspraak met

andere partijen, waaronder de waterschappen. De Minister van lenW is hiervoor de systeemverantwoordelijke. Dat wil niet zeggen dat ik hierin geen rol heb. Ik overleg met de Minister van lenW en met de provincies over de vraag hoe we de resultaten uit de Kaderrichtlijn Water kunnen gaan behalen. De heer Futselaar, die nu voorzitter is, was daar wat pessimistisch over. Ik zeg niet dat hier geen opgaves liggen, maar ik zie ook dat er op onderdelen echt best veel is gebeurd. We moeten inderdaad durven zien dat het heel frustrerend is voor de akkerbouwer als het heel erg knelt en bijna niet meer te doen is. Dat heb ik volgens mij met mijn mestbrief proberen aan te geven. De akkerbouwer probeert elke keer gewoon zijn best te doen en het lukt dan niet. Vervolgens zeg ik: blijf maar doorgaan. De akkerbouwer zal dan op een keer zeggen dat er grenzen aan zitten. Ik doe nadrukkelijk mee in dit onderwerp, maar rond het grondwater is de Minister van lenW degene die alles coördineert.

Ik ga nu snel door naar de specifieke vragen van de leden.

De heer **Moorlag** (PvdA):

Ik heb even afgewacht tot het einde van dit blokje. Als het om de veenweideproblematiek gaat, vindt de PvdA dat we beter geld kunnen uitgeven aan het bestrijden van de oorzaak van de problemen dan dat we straks met heel omvangrijke subsidieregels woningeigenaren moeten gaan bijstaan om hen te helpen om scheuren in woningen en funderingen te repareren. Ik zag in de brief van de Minister wel aangrijpingspunten staan voor een fundamentele aanpak. Ik zie dat een aantal provincies inzet op grondbeleid, zoals grondverwerving, het afwaarderen van gronden, een ander type bedrijfsvoering toebrengen en peilverhoging.

De **voorzitter**:

Ik hoor nog geen opmaat naar een vraag.

De heer **Moorlag** (PvdA):

Jawel, voorzitter, die zit er zeker aan te komen. Naar aanleiding van de motie die ik met collega Smeulders van GroenLinks heb ingediend, wordt er bij de NOVI meer ruimte gegeven voor grondbeleid. Is de Minister in het licht van dat gegeven bereid om het instrument grondbeleid actiever in te zetten en daaraan middelen te koppelen, om de transitie in de veenweidegebieden te versnellen?

Minister **Schouten**:

Het is altijd even schakelen tussen alle onderwerpen. Het punt van het grondbeleid zit er wat breder in naar aanleiding van de stikstofdiscussie. De commissie-Remkes heeft daar ook het een en ander over gezegd. Ik weet dat de heer Moorlag vaak heeft gevraagd om op nationaal niveau naar zo'n groundbank te kijken. Er zijn op provinciaal niveau ook al van dit soort initiatieven. Provincies kijken heel goed of ze een boerderij bijvoorbeeld elders meer ruimte kunnen geven, omdat de grond daar minder verzakt, en of ze die andere grond dan weer voor natuur of iets dergelijks kunnen inzetten. Dat soort uitruilen worden gemaakt.

Wij kijken zelf ook hoe je grond veel beter kunt inzetten voor de brede problematiek, dus niet alleen voor veenweiden. Ik doe dat samen met de Minister van BZK, want een heel groot deel van onze grond zit bij het Rijksvastgoedbedrijf. Ik heb dat niet in mijn bezit. We zijn er dus al mee bezig naar aanleiding van vragen van de heer Moorlag zelf, maar volgens mij ook van de heer Geurts. We kijken er actief naar. Ik kan nu nog niet vooruitlopen op wat daaruit gaat komen.

De heer **Moorlag** (PvdA):

Ik ga ook nog geen toezegging vragen op het resultaat. Ik heb vaker gepleit voor de landinrichting. De commissie-Remkes zegt ook dat de functies in het landelijk gebied opnieuw moeten worden ingericht. Wil de Minister deze commissie toezeggen, in het licht van de adviezen, dat wij ervan op de hoogte worden gehouden als zij het beleid samen met haar collega's ontwikkelt? Als de Minister die toezegging doet, zou ik een tijdsindicatie daarbij op prijs stellen.

**Minister Schouten:**

Ik ga u op de hoogte houden, maar dit is een discussie die ik ook iets breder in het kabinet voer. It's not only me, zeg maar. Ik moet dus ook even kijken hoe dat met de collega's gaat. Maar ik beloof u dat ik u daarvan op de hoogte houd.

**De voorzitter:**

Daar moet u het even mee doen. Het is inmiddels 12.30 uur. We hebben ongeveer een kwartiertje uitloop. Reken niet op een tweede termijn, zeg ik maar even tegen de leden. Gaat u verder, Minister.

**Minister Schouten:**

Voorzitter, ik doe echt mijn best.

**De voorzitter:**

Het is geen verwijt aan de Minister. Dit is meer een verwijt aan de leden.

**Minister Schouten:**

Mevrouw Lodders had een specifieke vraag over innovatie. Zij pleit voor een speciale gezant die op innovatie een soort versnelling kan aanbrengen. Zo interpreteer ik haar woorden. Ik vind het een interessante suggestie van mevrouw Lodders. Ik ben bereid om te kijken hoe we daar invulling aan zouden kunnen geven. Het gaat overigens volgens mij niet alleen over mijn departement. Veel innovaties, en de toelating daarvan, liggen immers ook bij collega's. Ik ben echter wel bereid om daar wat verder over na te denken en ook andere departementen daarbij te betrekken, want dat lijkt mij wel zinvol; als mevrouw Lodders het daar ook mee eens is.

**Mevrouw Lodders (VVD):**

Zeker. Dat was eigenlijk ook de strekking van mijn vraag. Ik noemde niet voor niets het voorbeeld van de innovatieve stalontwikkelingen, wat voor een groot deel bij lenW ligt. Ik ben blij met de reactie van de Minister. Ik ben wel benieuwd hoe we dit verder kunnen vormgeven. Ik was namelijk voornemens om een VAO aan te vragen en een motie in te dienen, zeg ik in de richting van de voorzitter. We moeten zo meteen maar even kijken hoe dit verder gaat, maar is de Minister bereid om even een paar zaken op papier te zetten? Ik weet namelijk niet hoe de VAO's nu lopen vanwege de coronamaatregelen.

**Minister Schouten:**

Is het goed als ik probeer dat voor de begrotingsbehandeling te doen? Uit mijn hoofd is die in eind november. Ik zal voor de begrotingsbehandeling wat verdere gedachten erover op papier zetten.

**Mevrouw Lodders (VVD):**

Dat lijkt mij een goed idee. Ik behoud me nog steeds wel het recht voor om als we een motie kunnen indienen, daar vanuit de VVD al zelf wat kaders voor neer te zetten. Maar ik denk dat het gezien corona niet anders kan dan op deze manier.

**Minister Schouten:**



Het staat de Kamer vrij om moties in te dienen.

Mevrouw Lidders vroeg specifiek naar de sierteelt en of ik die wat vaker positief kan benoemen. De sierteelt doet volop mee in het tuinbouwakkoord. Daar zit helemaal niets anders tussen. We hebben juist de sierteeltsector de afgelopen periode best proberen te helpen. Dat is voor de meeste bedrijven een punt geweest waardoor ze gelukkig door een heel slechte situatie zijn heen getrokken. Ik vind dat zij heel goed werk verrichten. Ik ben er zeker toe bereid om daar af en toe nog wat warme woorden aan te wijden.

Ik ga er een beetje kriskras doorheen, maar de heer Geurts had nog een aantal concrete zaken. Hij had een heel specifieke vraag over de onafhankelijke coaches. Wat gaan die precies doen en wat moeten zij gaan vertellen? Bij de coaches is bredere kennis aanwezig op het terrein van vragen bijvoorbeeld rondom de kringlooplandbouw, of rondom keuzes die boeren willen maken in het kader van stikstof en welke opties daar zijn. Bij kennisinstituten en dergelijke is wellicht meer fundamentele kennis aanwezig die je praktischer toepasbaar kunt maken op het boeren. Kennis wordt ook doorgegeven via demonstratieprojecten rond landbouw, bijvoorbeeld via het interactieve platform Groen Kennisnet. Ook kunnen boeren en tuinders via vouchers gericht om geregistreerde adviseurs vragen om bepaalde kennis op maat te verwerven. Ik wil het dus eigenlijk helemaal niet heel erg gaan inperken, want dan slaan we de plank volgens mij juist mis. Ik zou het kunnen inzetten of proberen dat te doen, daar waar de vraag is.

Hoe gaan we de doelen van landbouw en landgebruik van het Klimaatakkoord regelen met betrekking tot de samenwerking van boeren en tuinders? Het Klimaatakkoord bestaat uit 180 afspraken. Die zijn tot stand gekomen met de maatschappelijke en vertegenwoordigende organisaties van boeren, tuinders en het bedrijfsleven. De doelen worden in samenwerking met die partijen verder gemonitord. Er wordt bekeken hoe de dingen gaan. Aan de klimaattafel landbouw en landgebruik wordt regelmatig over de uitvoering van de afspraken gesproken. Het onderwerp over voldoende ruimte voor maatwerk komt daar ook aan de orde. Ik kom op het punt van de financiering en de financieringsruimte. De heer Geurts legt daar de vinger bij. Ik weet dat dat inderdaad een punt is waar veel zorgen over zijn; niet alleen bij de heer Geurts, maar ook in de praktijk. Ik heb een reactie gegeven op de NVB-notitie. Ik wil hierover goed het gesprek voeren met mijn collega van Financiën en met de banken zelf. Ik zal de Kamer later dit jaar informeren over de financiering van de agrosector in het algemeen. Ik zal proberen specifiek op dit punt in te gaan, maar daarvoor moet ik nog stappen met de collega's zetten.

**De heer Geurts (CDA):**

Ik vind dit een probleem. Er staan veel ambities in de steigers en we blijven erover praten, maar dit is het fundament. Als dit probleem niet uit de weg gaat en hier geen antwoord op komt, krijg je niets van wat hier in de Tweede Kamer wordt verzonnen uitgevoerd. Ik vraag de Minister er heel veel spoed op te zetten en de Kamer hierover voor de begrotingsbehandeling van LNV eind november te informeren, want anders hoeven we die hele begrotingsbehandeling niet eens te doen.

**Minister Schouten:**

Dat laatste is aan uw Kamer om te beoordelen. Maar met de heer Geurts zie ik het probleem. Ik zeg niet dat daar niet iets zit. Je kunt hiervan allerlei effecten gaan krijgen, want partijen zullen uiteindelijk hun waarde illiquide maken door verkoop of op een andere manier, omdat ze anders in de problemen komen. En dan heb je weer andere doelstellingen waarmee je mogelijk in de problemen gaat komen. We moeten dit dus goed met elkaar bekijken. Ik zal kijken of het me lukt om uw Kamer voor de begrotingsbehandeling hierover te informeren. We zijn er druk mee bezig.

De heer **Geurts** (CDA):

Ik ben blij dat de Minister dit probleem heel serieus neemt en dat het ook wordt gezien. Dat merk ik ook wel. Dat is winst en dat is ook heel belangrijk. Maar ik meen oprecht: als dit probleem niet uit de weg wordt geruimd, hoef je voor de rest nergens aan te beginnen, want dan gaat dit helemaal mis. Dan is het praten in het luchtledige. Er moet binnen heel afzienbare tijd duidelijkheid hierover komen.

Minister **Schouten**:

Die zal ik proberen te geven. Ik ben daarbij ook afhankelijk van mijn collega van Financiën, maar ik zal er zelf ook echt werk van maken. Misschien kan de Kamer via de band van Financiën nog vragen stellen, zodat we gezamenlijk erin zijn betrokken. Dat is meer een tip naar de Kamer toe.

De **voorzitter**:

Gaat u verder.

Minister **Schouten**:

Ik kom op de ervaringen van de lokale handelsmissie. Die zou eigenlijk komende week plaatsvinden, maar er doet zich momenteel weer een andere omstandigheid voor. Ik probeer het nu zo veel mogelijk digitaal te doen. Als ik zaken kan vinden, zal ik u daarover informeren.

Er wordt momenteel heel hard gewerkt aan het transitiefonds, het omschakelfonds. Het streven is om 1 januari 2021 van start te gaan. Ik zal de Kamer hierover informeren. Ik denk dat dat voor de begrotingsbehandeling zal zijn, zodat u het daarbij kunt betrekken.

Anderen hadden daar ook vragen over, zoals de heer Bisschop. Hij had een heel specifieke vraag, namelijk of corporaties ook konden meedoen in het recht hebben op het omschakelfonds. Ik kan dat nog niet helemaal overzien. Er is een budget, maar daar wil je het meeste effect mee halen. Ik weet niet of dat effect per definitie via de corporaties wordt gehaald. Ik ben daar dus even terughoudend in. Misschien dat de heer Bisschop op het moment dat het voorstel er ligt, kan toetsen of het aan zijn verwachtingen voldoet.

De heer **Bisschop** (SGP):

Die toets zal natuurlijk worden aangelegd, maar ik wil onderstrepen dat als we niet oppassen, we in de samenleving een groeiende kloof tussen boer en consument zien. Juist de lokale landcoöperaties kunnen helpen die kloof kleiner te maken of te overbruggen. Vandaar dat ik nadrukkelijk wil pleiten om die organisaties er al in het voortraject bij te betrekken, zodat we niet achteraf ermee aan de slag moeten met een motie of een amendement. Het moet een integraal onderdeel van het hele denkproces gaan worden. Dat wil ik eigenlijk bepleiten. Is de Minister daartoe bereid?

Minister **Schouten**:

De suggestie dat we de sector of partijen niet erbij betrekken, verwerp ik echt. We zitten ongeveer over elke maatregel met allerlei partijen te overleggen en te praten. Dat wil niet zeggen dat u straks ook oordeelt dat wat er ligt voldoende is. Dat zal altijd zo blijven. Het is echter niet zo dat wij partijen niet erbij betrekken.

Er was een bruggetje tussen mevrouw Dik-Faber en de heer Bisschop. Mevrouw Dik-Faber had een vraag over de stand van zaken rondom de cosmetische handelsnormen en of wij ook klasse 2-producten in de klas kunnen brengen. In de Europese verordening 2017/39 zijn voorwaarden gesteld aan de kwaliteit van de te leveren producten. Het zit dus in de verordening die daarvoor is opgesteld. De beperking tot klasse 1-producten wil niet zeggen dat schoolkinderen nooit klasse 2-producten krijgen of dat ze daar niets mee te maken krijgen. Ze krijgen via smaak-

lessen en lessen over voedselverspilling juist meer inzicht in de soorten, en dat een appel met een vlekje bijvoorbeeld net zo prima smaakt als alle andere appels. Die klasse 1 zit in de Europese verordening vastgelegd. Ik kan daar niet zomaar in één keer een wijziging in aanbrengen. Ik stel de cosmetische eisen wel steeds aan de orde, ook in de werkgroep voor agrarische producten. Het onderwerp wordt nu ook meegenomen in de positie van de OECD, mede op basis van de inspanningen van Nederland. Het lijkt dus of we daar iets meer stappen voor elkaar krijgen, maar het is een weerbarstig traject.

Mevrouw **Dik-Faber** (ChristenUnie):

Ik waardeer de inspanningen van de Minister om het onderwerp voedselverspilling ook in Europa op de agenda te zetten. Ik zie dat het lange trajecten zijn, maar hopelijk komen er toch stap voor stap verbeteringen in. Ik ben verrast over het feit dat Europese verordeningen beslissen over het schoolfruitprogramma. Ik weet dat de Minister overleggen voert met Europa, en ook met andere Europese landen die bezig zijn met het tegengaan van voedselverspilling. Zou dit niet een punt zijn om het ook daar weer op de agenda te zetten? Het gaat er namelijk niet eens om dat er een vlekje op producten zit. Het gaat soms ook om producten, zoals in de boeken die ik aan de Minister heb overhandigd, die er alleen net iets anders uitzien. Dat zijn dan toch weer de cosmetische eisen waar we tegenaan lopen. De tijd is te kort om dat uit te diepen, maar volgens mij zit er wel ruimte tussen wat Europa toelaat en de ruimte die Nederland pakt. Daar moet ik me misschien op een ander moment nog eens nader in verdiepen, want ook supermarkten hebben cosmetische eisen boven op wat Europa vraagt, en dat leidt allemaal tot voedselverspilling.

Minister **Schouten**:

Ik zal nog eens navragen of er echt nog ruimte zit tussen wat wij doen en wat de Europese verordening toestaat. Als dat zo is, gaan we die wegnemen. Maar wat ik nu heb begrepen, is dat het rechtstreeks voortvloeit uit de Europese verordening. Wat niet wil zeggen dat ik daar niet eens een keer een opmerking over kan maken, want ik deel de mening van mevrouw Dik-Faber. Dat wat je geeft, moet gezond zijn, maar als dat ook op cosmetische eisen betrekking heeft, hebben we een andere discussie.

De **voorzitter**:

Gaat u verder.

Minister **Schouten**:

Ik heb nog een aantal vragen van onder anderen de heer Bisschop, maar er zitten ook wat vragen van anderen doorheen.

Ik kom op de belasting van gas en stroom, de ODE. Ik geloof dat die discussie ook met de collega van EZK en met Financiën wordt gevoerd, dus ik ga daar korthedshalve nu even verder niet op in.

De heer Bisschop had een vraag over de stoppende varkensboeren, die door overmacht deadlines niet halen en zo subsidies mislopen. We hebben dat op ons netvlies staan en zijn ermee bezig. Het is een onderwerp waar we goed kijken wat het beste is om daaraan te doen.

Ben ik bereid tot een vervolgonderzoek van Vanhoof en Nigten over mestkwaliteit? Ik heb Kamervragen van de heer Bisschop daarover beantwoord. Ik heb gezegd dat ik bereid ben om een aantal relevante aspecten te betrekken bij het onderzoek inzake de regeling bovengronds uitrijden van mest. Wij zijn daar zelf dus al mee bezig.

De heer Futselaar had nog vragen over derogatie en verdroging. Ik heb het net al gehad over de coördinerende rol bij verdroging. Het resultaat tot nu toe van grondwaterbescherming is dat er intensief met alle partijen wordt samengewerkt en daardoor boeken we resultaat. Er zijn nog wel

wat gebieden waar we wat moeten doen aan de doelstelling. Dit najaar worden de plannen geactualiseerd. Hierbij worden ook de verplichtende maatregelen opgenomen. Ook wordt er gezocht naar synergie met andere trajecten, zoals het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland. Wij geven steeds invulling aan de afspraken die in het zesde actieprogramma zijn gemaakt.

De heer Futselaar vraagt wat dat dan betekent voor de derogatie. Ik heb al eerder gezegd dat het op zichzelf geen vanzelfsprekendheid is dat we de derogatie altijd krijgen. Ik wil er wel op wijzen dat we zien dat de kwaliteit van het grondwater onder de derogatiebedrijven juist vaak beter is. Dat laten we ook steeds aan Brussel zien. Het heeft ook echt een functie. Als je bijvoorbeeld niet meer de eis voor grasland hebt, kun je op die plekken uitspronggevoelige gewassen krijgen, en dan zijn we weer verder van huis. Dat weet de heer Futselaar ook. Derogatie kan juist een functie hebben om het grondwater – juist het grondwater – van hogere kwaliteit te houden.

Tot slot de vraag van de heer Futselaar over wat ik van de kalverhouderij vind en of die past in de kringlooplandbouw. U kent mijn inzet ten aanzien van het verkorten van de transporttermijnen in Europa. Je moet niet zomaar vanuit alle hoeken en gaten van Europa allerlei dieren deze kant op halen. Dat vind ik overigens vooral vanuit het oogpunt van dierenwelzijn. Je moet dit soort jonge dieren niet zomaar heel veel uren achter elkaar van A naar B brengen. Dit nog los van de vraag of die verre markten voor de kalverhouderij voor de langere termijn nog steeds blijven, want dat is niet vanzelfsprekend, zoals we momenteel zien. Voorzitter, ik heb geprobeerd zo veel mogelijk vragen zo gecompriëerd mogelijk in volledigheid te beantwoorden.

**De voorzitter:**

Dank u wel. Daarmee eindigen we de termijn van de zijde van de regering. Er is geen tijd voor een tweede termijn. Er is wel behoefte aan een VAO. Dat heb ik al gepeild, onder andere bij de heer De Groot. Ik stel voor dat we dat doorgeven aan de plenaire Griffie. De afspraak is dat het VAO momenteel niet zal worden ingeroosterd; in ieder geval niet tot na het herfstreces. Maar het staat wel, dus het zal ooit terugkomen. Ik zie dat de heer Wassenberg hierover een punt van orde wil maken.

**De heer Wassenberg (PvdD):**

We hebben het bij andere debatten meegemaakt dat de tijd in de eerste termijn vol was. Ook bij EZK, toen ik die portefeuille weleens deed. Dan werd er op enig moment nog een korte tweede termijn gepland. Het zal nu lastig zijn, maar ik zou toch ter overweging willen geven, ook aan de Griffie, om te kijken of dat planbaar is. Ik vind het namelijk fijn om hier nog een keer op te reageren voordat we dadelijk slechts die twee minuten bij het VAO hebben.

**De voorzitter:**

Ik begrijp die houding heel goed, meneer Wassenberg, maar ik vind het zeker in de corona-agendatijd eigenlijk niet verantwoord om dat verzoek te doen, zeg ik als uw tijdelijk voorzitter. Meneer Geurts.

**De heer Geurts (CDA):**

Ik steun de voorzitter met het laatste punt, maar nog even voor de zuiverheid: ik dacht dat mevrouw Lodders al had aangegeven graag een VAO te willen. Als eerste spreker zou ik u toch in overweging willen geven om mevrouw Lodders erop te zetten.

**De voorzitter:**

Nee, dat gaan we niet doen, meneer Geurts. Normaal is het gebruik om een VAO in een tweede termijn aan te vragen en de eerste spreker die

mogelijkheid te geven. Daarom had ik zelfs al voordat mevrouw Lodders de aanvraag deed, bij meneer De Groot geïnformeerd of hij dit wou doen. Mevrouw Lodders, u had ook nog een punt?

Mevrouw **Lodders** (VVD):

Ja, om te zeggen dat ik u steun als het gaat om de orde met betrekking tot het VAO. En van dat andere denk ik: nou ja, goed.

De **voorzitter**:

Ik constateer dat er een VAO is aangevraagd, met als eerste spreker de heer De Groot. Ik ga nog heel even de toezeggingen met u langs.

- Vóór het AO Biotechnologie – ik zeg maar vast dat dat mogelijk schriftelijk gaat worden – wordt de Kamer nader geïnformeerd over de relatie tussen biologische landbouw en de veredelingsstechnieken.
- De Kamer wordt binnenkort geïnformeerd over korte ketens en streekproducten.
- De Kamer wordt nader geïnformeerd over het true pricing-principe.
- De Kamer krijgt voor de begrotingsbehandeling een brief over de mogelijke inzet van een speciale gezant voor de versnelling van innovaties.
- De Kamer wordt geïnformeerd over de financiering van de agrosector in het algemeen, indien mogelijk voor de begrotingsbehandeling.
- De Kamer wordt voor de begrotingsbehandeling geïnformeerd over het transitiefonds.
- Hebben we ze allemaal gehad? Dat is mooi. Meneer Moorlag heeft er nog een.

De heer **Moorlag** (PvdA):

Ik meen ook een toezegging gehoord te hebben dat wij geïnformeerd zouden worden over de uitwerking van het grondbeleid, zonder dat de Minister daarvoor een termijn kon aangeven.

Minister **Schouten**:

Ik heb meer in het algemeen tegen uw Kamer gezegd dat ik dat doe als we verder zijn met de ideeën en dat soort zaken. Ik doe dat, denk ik, niet alleen expliciet over het grondbeleid. Ik denk dat het ook meeloopt in een grotere discussie, onder andere over natuur, stikstof en dat soort zaken. Wij nemen het dus mee, maar ik weet niet of het een aparte brief wordt. Laat ik het zo zeggen.

De **voorzitter**:

Ik dank de aanwezigen voor hun deelname. Ik geef u nog mee dat we weliswaar later zijn begonnen, maar dat dat niet de reden is dat deze vergadering zo is uitgelopen. We zijn namelijk ook langer doorgedaan. Ik zou uw vaste voorzitter daarom adviseren om óf de spreektijden korter te maken, óf langere vergaderingen in te plannen, óf het aantal interrupties te beperken, want u bent nu vooral met uzelf bezig geweest.

Sluiting 12.50 uur.